

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ա. Մ. ՎՐՈՅՐ

ՊԵՏՐՈՍ Կ. ԱԴԱՄԵԱՆ

ՄԻ ՀԱՄԱՌՈՑ ՀԱՅԵԱՅՔ

ՆՈՐԱ ԿԵԱՆՔԻ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱՅ

(Արտատպւած «ՄՈՒՐՃ» ամսագրից)

Թ Ի Յ Լ Ի Ս
ՏՊԱՐԱՆ Մ. Գ. ՌՕՏԻՆԵՐԱՆՅԻ
1891

5

Գեղարք

24.413

Ա. Մ. ՎՐՈՅՐ

Handwritten flourish

ՊԵՏՐՈՍ Հ. ԱԴԱՄԵԱՆ

(ՄԻ ՀԱՄԱՌՈՑ ՀԱՅԵԱՑՔ ՆՈՐԱ ԿԵԱՆՔԻ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՆԻԹԵԱՆ ՎԵՐԱՑ)

(Արտատպւած «ՄՈՒՐՃ» ամսագրից)

Handwritten flourish

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս
ՏՊԱՐԱՆ Մ. Դ. ՌՕՏԻՆԵԱՆՏԻ
1891

1891

1891

1891

Дозв. цензур. Тифлисъ, 4 Сентября 1891 г.

Типогр. М. Д. Ротинянца, на Гол. шр. д. № 41.

971-2005

1891

† ՊԵՏՐՈՍ Հ. ԱԴԱՄԵԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ Հ. ԱԴԱՄԵԱՆ

(Մի համառօտ հայեացք նորա կեանքի և գործունէութեան վերայ)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Ազամեանի բնաւորութեան գլխաւոր գծերը.—Նորա կեանքը ծանօթների և բարեկամների շրջանում.—Իւր ընկերների հետ.—Մի քանի խօսք մինչև այժմ տղւած նորա կենսագրութիւնների մասին:

Բ.

Պ. Ազամեան և Պօլսում.—Նոր-Նախիջևանում.— Կովկասում և նորա ունեցած ներգործութիւնը Ազամեանի խաղի նկատմամբ.—Ազամեան Ռուսաստանում.—Վերջին այցելութիւն 'ի Պօլսու և Զմիւռնիա.—Հիւանդութիւն և վերջին օրեր:

Գ.

Պ. Ազամեանի հայեացքը դերասանական արեւտի մասին.—Իւր գլխաւոր դերերը.—Ի՞նչ արեց Ազամեան հաջ բեմի համար.—Ազամեան իբր բանաստեղծ և նկարիչ.—Ի՞նչ էր սիրում Ազամեան.—Մեր մասնաւոր կարծիքը նորա մասին ընդհանրապէս:

Չեւք առնելով գրիչ, մենք կատարելապէս զգում ենք գրեւելու նրաթիւ լրջութիւնը և թատրոնական ապագայ տարեգրի համար սորա ունենալիք նշանակութիւնը: Մենք կրկնում ենք, կատարելապէս կշռած ենք այն պատասխանատուութեան ծանրութիւնը, որ սորանով առնում ենք մեր վերայ՝ ներկալի և ապագալի առաջ, և այդ պատճառով վերին աստիճանի զգուշ ենք վարեւելու մեր չարտնելիք կարծիքներում: Մենք չէինք համարձակել կարծիքներ չալտնել, և չը սխալեւելու համար մեր զգուշութեան գլխաւոր պատճառը այն է, որ Պետրոս Աղամեանին մենք նասում ենք այն մեծ հանճարների կարգին՝ որ դարերը հազիւ կը ծնանեն:

Ա.

Աղամեանի բնաւորութեան գլխաւոր դժեւը:—Նորա կեանքը ծանօթները և բարեկամների շրջանում:—Նրա ընկերները հետ:—Մի քանի խօսք մինչև այժմ սպւած նորա կենսագրութիւնների մասին:

Աղամեանի բնաւորութեան գլխաւոր գծերը:—Ընթերցողը կարող է բոլորովին վստահ լինել, որ մենք զանազան դրաւոր կամ բերանացի ցուցմունքների չենք դիմում Աղամեանի բնաւորութեան գլխաւոր գծերը նկարագրելիս, այլ զրի ենք առնում այն բոլորը, որ նկատած ենք նորա մէջ, մեր հնգամեալ բարեկամութեան և ընկերութեան միջոցին: Մենք առանց նախապաշարման հետեւ ենք նորա բնաւորութեան զանազան երևոյթներին, նորան ուսումնասիրելու համար. որովհետև առանց ուսումնասիրելու նորա բնաւորութիւնը ոչ թէ նորա հետ մշտական ընկերակցութիւն այլ նոյն իսկ բա-

րեկամութիւն զժւար էր անել: Այս ասում ենք նորա համար, որովհետև նա անքան տարօրինակ բնաւորութեան տէր մարդ էր, որքան և արտաքոյ կարգի տաղանդաւոր դերասան: Կատաղի բարկութեան հետ գաւառն հեղութիւնը, սէգ հպարտութեան հետ վերին աստիճանի խոնարհութիւնը, անհաշիւ շուալութեան հետ կոպէկի հաշիւները, օձի խորամանկութեան հետ աղաւնոյ միամտութիւնը, որոնց շատ երկար կարելի է թել, այս բոլոր բնաւորական հակասութիւնները միացած էին նորանում: Նա փոփոխամիտ էր աճնչտի՝ որչափ և հաստատամիտ: Շատ չաճախ կարելի էր տեսնել, որ աչսօրեալ սիրածը էգուց ատում է, աչսօրեալ համակրածին էգուց հակակրում, բայց կը լինէին և դէպքեր, որ հակառակ իւր վերայ եղած ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցութիւններին, նորան չէր կարելի ոչ մի կերպով չեղել իւր համոզմունքից կամ մտադրութիւնից: Շատ անգամ պատահում էին դէպքեր որ նա հաւատացածին հաւատում էր անպայման, իսկ չը վստահածին չէր հաւատում, թէև շատ փաստեր և ապացոյցներ լինէին իւր առաջ վստահելու կամ հաւատալու: Բայց նա սիրում էր առհասարակ իւր մօտիկ շրջապատողներին հաւատալ, նա սիրում էր մարդկալին բնաւորութեան ոչ թէ չուրի ալ բացարձակապէս լաւ կողմերը տեսնել, և նորա այս բնաւորութիւնն էր պատճառ որ նա շատ չաճախ գործիք էր դառնում իւր շրջապատողների ձեռքին, որոնք ի չարն—էին գործադրում նորա բարեմտութիւնը: Նա չէր սիրում երբէք առանց ընկերոջ կամ բարեկամի մնալ, նա կը սիրէր ընկեր ունենալ շրջապալութեան, սեղանի և ճանապարհորդութեան ժամանակ. այս զգացումը նորանում այն աստիճան զարգացած էր որ ճանապարհորդութեան ժամանակ երբ իրան դուրեկան մէկին պատահէր նա երկար կը թախանձէր որ

առժամանակ թողնէ իւր պարապմունքը և աննպատակ ճանապարհորդէ իրան հետ, որ բնականաբար ոչ ոք չանձն չէր առնէր: Այդ բնութիւնից սաղանդով և ձիրքերով օժտւած արեւոտագէտը իւր պահանջներով շատ անգամ կը դառնար իրրև մի փոքրիկ մանուկ՝ որ կը պահանջէ զուլի մէջ ցոլացող լուսինը, որին աչք անկարելի պահանջից լետ կանգնեցնելու համար պէտք է անպատճառ շողել կամ խարել:

Իւր վառ երևակայութեան պատճառաւ շատ աննշան դէպքեր կը մեծանալին, կը կազմաւորվէին և իրան երկար մտատանջութիւնների և հոգեկան տանջանքների պատճառ կը դառնալին: Նա լուիկ կը հեծէր, կը գանգատէր բազդից և կեանքից, իւր փառքը իրան դժբաղդութիւն կը համարէր իսկ գափնիները փուշ: Երբ Տփլիսում 1886 թ. առաջին անգամ ներկայացրեց Օթէլլօ, ներկայացումը վերջանալուց լետու հիացած ամբողջ խումբւած բեմի զրուների առաջ չէր դիտեր ինչպէս լալտնել իւր հիացումը աչն միջոցին Ադամեան, մի քանի րոպէ առաջւաչ աչք անարկու Մաւրիտանացին իւր առանձնատենակում ընկած սեղանի վերալ լալիս էր և հեծկլտում: Ի՞նչ էր պատճառը... ոչ ոք զիտէր, բայց ինքը աւարկում էր թէ երբէք հանգիստ չունէր:

Նա շատ զիւրազրդիւ էր, աչնքան շուտ բորբոքւում էր, որքան և շուտ հանգում. բայց շատ անգամ կը լինէին դէպքեր, շնչին, անկարևոր պատահմունքներ, որոնց վերալ նա օրերալ կը մտածէր և կը խոկար: Ահա այսպիսի դէպքերում նա խոկոն կը լալտնէր մօտիկ ծանօթներին իւր միտքը զբաղեցնող խնդիրը և սիրտը հանգարտեցնելու համար կը սպասէր նոցանից սփոփանք և մխիթարանք:

Եւաչի աղջիկները մասնաւոր համակրանք էին զգում

դէպի նա, որին պատասխանում էր մեծ արեւոտագէտը ոչ անտարբեր:

Իսկ թէ ինչպէս էր նա վարւում իւր թշնամիների կամ իրան վրասել ջանացողների դէմ, քաղում ենք իւր մի բարեկամին 1887 թ. սեպտ. 9-ին Թէոդոսիայից գրած նամակից հետեւալը. «Ս.ին ընդհակառակն խնդրեմ որ ներէք և մինչև անգամ եթէ կարելի է օգնէք իրեն. ամեն մարդ իրաւունք ունի իւր ապրուստը ճարելու. և եթէ դորա համար գործածած միջոցները կոպիտ կամ անվալել լինեն, պէտք է նորա առած դատարարակութիւնը աչքի առաջ ունենալով նոյնպէս և կեանքին հանգամանքները՝ ներել նորան, և եթէ կարելի է արգօրելով ուղղել: Ի՞նչ արած սիրելիս, աչժամ ես առաւել հաստատւած եմ աչս սկզբունքին մէջ, ներել բոլորին հանգամանքները քննելով, ոչ ոք լիովին իւր մեղքին մեղաւոր չէ. գաղղիացի մի փիլիսոփալ ասում է. «tout comprendre c'est tout pardonner», ամենաչն ինչ հասկանալով ամենին ներել, մէկին վրասելով միւսին չ'օգնել»:

* * *

Նորա կեանքը ծանօթների և բարեկամների շրջանում.— Երևակալել Ադամեանից աւելի մի ընկերական մարդ, բնութեան աչքքան շնորհքներով օժտւած, շատ դժւար է: Ընկերական շրջանում նորա հետ նստել, խօսել կատակել արժէր: Նա սրախօս էր, կատակող և սիրում էր երկար խօսել երբ նիւթն էր գեղարւեստը և սպիրիտիզմը, որին հողւով մարմնով վերջերս անձնատուր էր եղած: Յաճախ խօսում էր նաև բանաստեղծութեան, աստեղագիտութեան և բժշկութեան մասին: Նա սիրում էր աչն անձանց որոնք ո՛ր և է գաղա-

փար կամ ճաշակ ունէին վերադարձները մասին: Ուրիշ ինչ բանի վերաջ որ խօսէին, նա ակամաւից կը լսէր բայց բոլորովին ուշադրութիւն չէր դարձնէր: Իւր ծանօթները և բարեկամների համար շատ հաճելի էին այն ժամերը որը կ'անցկացնէին Ադամեանի տեսակցութիւնը վաղելի: Միաջնակութիւնը նորա համար անտանելի էր: Նա կընդունէր և սէր ցոյց կուտար այն ամենքին որոնք կ'ապրէին իրան, առանց խտրութեան վիճակի և կոչման: Բայց իւր տեսնած մարդկանց բոլորին չէր կարելի անուանել բարեկամ, նա բոլորի հետ անկեղծ չէր: Մեր հընգամեալ ընկերակցութեան միջոցին ես մի անձի տեսալ միայն որին Ադամեան կոչում էր իւր միակ բարեկամ և որին անպարման հաւատում էր: Դա Աղէքսանդր Ստեփանեանցն է որի անունն ու լիշատակ պահեց մինչև մահուան անկողնում:

* * *

Իւր ընկերներին հետ:—Ադամեան իբր դերասան, իւր կենաց օրերի մեծ մասը, արհեստի բերմամբ անց էր կացնում իւր ընկերների հետ: Նա մի առանձին թեթևութիւն էր զգում երբ բարձր beau mond-ից իջնում էր իւր ընկերների շրջանը, որոնց մէջ նա պէտք չունէր ձևակերպութիւնների: Ադամեան սիրում էր իւր ընկերներին հետ խօսել գլխաւորապէս դերասանական արեստի մասին: Նա որ շարունակ կարդում էր թատրոնական գործի վերաբերեալ ամեն նորագոյն գրւածք, կուղէր մասնակից անել իւր ընկերներին և իրա կարդացածին: Բայց նա ստիպւած էր շատ անգամ դառնութեամբ լիջել որ իւր դերասան ընկերների մէջ այն աստիճան անդարդացածներ կային, որ ոչ թէ գեղարւեստի մասին մի ընդունւած

ճշմարտութիւն հասկանալու, այլ մի ընտիր նախադասութիւն անգամ ըմբռնելու և բացատրելու շատ անգամ անկարող կը գտնւէին: Թող որ շատերը գեղարեստի և իրանց կատարած պաշտօնի նկատմամբ տարրական տեղեկութիւններից անգամ զուրկ էին: Նա շարունակ կը չորչորէր իւր ընկերներին ճաշակ դարգացնող և գեղարւեստի վերաբերեալ գրւածքներ կարդալ:

Ադամեան իւր ընկերակից դերասանների մեծի և փոքրի հետ հաւասար սիրով և մտերմութեամբ կը վարէր:

Շատ չաճախ երբ ո՛ր և է պատճառով նեղանար իւր ընկերներից մէկի վերաջ, և ապա զգար իւր սխալանքը, ամենայն խոնարհութեամբ կը մօտենար, կը խոստովանէր իւր սխալած լինելը, ներումն կը խնդրէր, միով բանիւ այդ վերաւորւած սիրտը սիրաշահելու համար ոչ մի միջոց չէր խնայէր:

* * *

Մի քանի խօսք մինչև այժմ տպւած նորա կենսագրութիւնների մասին:—Չը նախելով որ թէ մի քանի ուրախ թերթեր, ինչպէս և հայերէն հրատարակութիւններ, միևնոյն ժամանակ «քօան և հնգամեալ բնական գործունէութիւն Պ. Հ. Ադամեանի» տետրակը հրատարակել են հուշակաւոր արեստագէտի կենսագրութիւնները, բայց առանց բացառութեան բոլորն էլ շատ համառօտ են և լի սխալ ու անձիշդ տեղեկութիւններով: Ադամեան շատ անփութ է եղած իւր ճիշդ ինքնակենսագրութիւնը կազմելու և կղածների պակասութիւնները ու սխալները ուղղելու: Հետեալբար կարելի է բացարձակապէս ասել թէ՛ Ադամեան մինչ օրս կենսագրութիւն չունի: Ադամեանի ճշգրտ և

մանրամասն կենսագրութիւնը անհրաժեշտ է: Նա սովորական տաղանդներից չէ որ ինքն իրան ծաղկի, ուռձանայ և անվիշատակ անցնի մեր միջից: Նորա կենսագրութիւնը անհրաժեշտ է և իբր դասագիրք կարող է ծառայել նրանց՝ որոնք կամենում են բեմին ծառայել: Աղամեանի մանրամասն կենսագրութիւնը անհրաժեշտ է հայ թատրոնի ասպագայ տարեգրին, որովհետև պատմագրողը հասնելով մինչև Աղամեանի բեմի վերայ հանդէս գալը՝ ակամայ կանգ պիտի առնէ, նա երկար պիտի խօսի թատրոնական այն հսկայ վերանորոգչի մասին, որ չեղափոխեց մինչև այն ժամանակ հայ բեմի վերայ տիրող անզոյն ուղղութիւնը: Աղամեանի կենսագրութիւնը անհրաժեշտ է և այդ պէտք է գրւի իւր ծննդավայրում, Կ. Պօլսում, նորա ազգականներից, ընկերներից, միով բանիւ նրան մօտիկ շրջապատողներից նորա կեանքի և գործունէութեան սկզբնաւորութեան վերաբերեալ բոլոր նիւթերը հաւաքելով վերաստուգելուց յետո՛ւ՝ հրատարակութեան աւելով: Այն ժամանակ կարող ենք հաւատադատ լինել որ Աղամեանի կենսագրութիւնը գրւած է:

Նորա տպւած կենսագրութիւնները քննադատել ամբողջապէս՝ դա մեզ շատ հեռու կը տանէր. մենք կը բաւականանանք մի երկու տեղեր միայն զիշկելով, որոնց անձնագրութիւնը ակներև է: Ա. Աղամեան երբէք չէր կարող զինւորական ծառայութեան մէջ մտած լինել Տաճկաստանում, քանի որ զինւորական ծառայութեան զոները փակ են քրիստոնէից համար. (զինւորական բարձրագոյն սպաչակորտի գերմանացի փաշաները վերջին տարիներս կոչւեցան սպաշտօնի բացառապէս, սահելով իրանց գերմանական հպատակութիւնը): Քրիստոնէականները միմիայն կարող են լինել զինւորական բժիշկ, վիրաբույժ կամ զեղադործներ, բայց Աղամեանի կենսագիրները չիշուում են մի-

միայն զինւորական ծառայութեան մասին՝ որ սխալ է: Բացի դրանից Աղամեանի նման երկչոտ, թուլ և վառ երևակայութեան տէր մարդը զժւար թէ չանձնաուու լինէր զինւորական ասպարէզում իւր ուժերը փորձելու ¹⁾: Բ. Աղամեանի կենսագրութեան մէջ հազիւ լիւրած է իւր գլխաւոր քաջալերողի և մեկենասի հանգ. Յակոբ Բէլ: Պաշկանի անունը: Այդ անունը ոսկի օղակներով հիւսւած է Աղամեանի ատտիճանաբար զարգանալու պատմութեան հետ: Նա տեսնելով Աղամեանի խաղը, Չրաղանի ²⁾ ալդ հանձարաւոր ճարտարապետը, խնայաւ որ իւր առաջ կանգնած է եղակի տաղանդներից մինը, եղակի աչնայէս՝ ինչպէս ինքը:

Պէտք է Կ. Պօլսում բաւականի ասլրած լինել զգալու համար թէ ինչ կամքի ուժ և զեղարւեստի սէր պէտք է ունենալ որ մի բէլ, արքունի գլխաւոր ճարտարապետ, թատրոնական խմբի զլուսի կանգնելու չափ խոնարհի: Նա ոչ միայն այդ խմբին հովանաւորեց, այլ և կառուցեց Օրթա գիւղի բարեսէր ընկերութեան գեղեցիկ թատրոնը: Նորա

¹⁾ Հանդուցեալ հւշակաւոր Երզնիճաբան Յ. Պարոնեան, Կ. Պօլսում Աղամեանի ներկայացրած «Թէլլո»-ից յետոյ գրում էր իւր ձեռնագրում:

«Աղամեան մ' ունենք, որ իւր հաշտոյն համար կը մեռնէ և կը վերակենդանացի ամեն կիւրակէ: Աս ալ սղտիկ սպառոյց մ' է թէ հայերն ունին զիւրազնութիւն... Թատերաբեմի վրայ, թէ չեն փոխեալ մահէն և թէ նախապէս արտաշուութիւն տրել իրենց թէ քանի մը վայրկեանէ յետոյ նորէն պիտի կենդանանան: Ահա բարոյական զոր կը քաղիմ՝ զիւրազնական ներկայացումներէ»:

«Թատերաբեմէն դուրս Աղամեանն ալ անշուշտ մեզ նման սովորական մահկանացուներէն է որ վառեակ մ' իսկ մեր թիւը կը վախնայ, իսկ թատերաբեմէն վրայ առիւժ կը դառնայ»:

²⁾ Հրաշակիւրա սպալատ Բօսթօբի աւուում:

մասին ի միջի ալոց պատմում են հետեւալը: Ազգեղարեւստական բարձր ճաշակի տէր անձը, ալն աստիճան գրաւեցաւ Աղամեանի գեղարեւստական ընդունակութիւններով, որ գիշեր ցերեկ իւր մօտ էր պահում: Աղամեան անհաշիւ մխտում էր. առաւօտեան դարթնում և տեսնում էր որ աներևոյթ մի ձեռք լցրել է իւր գրպանը ոսկի դրամներով: Յաջորդ գիշեր դարձեալ դատարկ էր գրպանը, բայց նոյն աներևոյթ ձեռքը նորից էր լցրած. և աչպէս լաջորդարար: Յ. Պալեանի իշխանական ձեռքն էր ալդ: Գ. Աղամեանի բեմական ընդունակութիւնները դարգանալուն պատճառ եղան երկու տաղանդաւոր դերասաններ որ ալն ժամանակ լաւանի էին իբր լաւ դրամատիք դերեր կատարողներ. գոքա են Էքշեան և Թ. Ֆատուլեան: Այս մասին մեզ թէն պակասում են մանրամասնութիւններ, բայց աչքանը կասենք որ ինչպէս պողվաթ սրում է դանակը, ալնպէս էլ տաղանդը ողկուրում է ընդունակութիւններին (այսինքն մի տաղանդաւոր դերասան ոգեորում է նրանց սրտնք օժտւած են ընդունակութիւններով): Մենք զխանք որ ինչպէս Էքշեան նոյնպէս և Ֆատուլեան հին դպրոցի հետեղ էին, նմանապէս Աղամեան նոր սկսելիս, բայց նորանց խաղը մեծ ներգործութիւն էր ունենում նորատի դերասանի վերաջ, քանի որ նոյն բեմի հրովն էր սողորում: Անցաւ ժամանակ. Աղամեան աւելի մեծ կոչումն ունէր. նա զգաց հին դպրոցի սխալները. ինքնաշխատութեամբ ուղղեց և կազմակերպեց իւրը:

Սոքա մշակելի հարուստ նիւթեր են Աղամեանի կենսագրութեան, միևնոյն ժամանակ կարևոր էջեր՝ հաթարօնի զարգացման պատմութեան համար:

Բացի Յակոբ Բէլ Պալեանից, արժանահաւատ անձինքներից լսած ենք իբրև Աղամեանին նիւթապէս և

բարուպէս օգնող անձն՝ Պ. Նշան Օտեանի մասին: Թէև Աղամեանի կենսագիրները ըլում են այս անձի նկատմամբ, բայց մեծ արեւստագէտը իւր 1880 թ. Տիխխում տպւած բանաստեղծութիւնների հատորի առաջին տողերում «առ երգք իմ» վերնագրով ոտանաւորի մէջ ասում է.

Զինչ արեգակն ի շողն այրուն
Հոգի ծաղկանց տալ կիսամեռ
Չեր ալ տկար նշխարներուն

Կեանք տաւ Օտեան պաշտպանս ու տէր:
Հեաքըքիր է իմանալ, Աղամեանի համար աչքափ նշանակութիւն ունեցող մի անձն, նորա կեանքի և գործունէութեան վերաջ ինչ ներգործութիւն է ունեցած:

Բ.

Աղամեան Կ. Պօլսում:—Նոր-Նախիջևանում:—Աղամեան Կոլկասում և նորա ունեցած ներգործութիւնը Աղամեանի խաղ նկատմամբ:—Աղամեան Ռուսաստանում:—Վերջին աշցելութիւն ի Կ. Պօլս և Զմիւռնիա:—Վերջին օրեր:

Աղամեան Կ. Պօլսում:—Նախախնամութիւնը Աղամեանի ծննդալաւր ընտրել էր արեւելքի շքեղ մալրաքաղաքը: Նորա մանկութեան և պատանեկութեան առաջին տարիների վերաբերեալ նիւթերը թողնելով ապագայ կենսագրողին՝ մի քանի խօսք միայն կ'ասենք նորա նախկին թատրոնական տարիներու մասին: Աղամեան 16—17 տարեկան հասակում պէտք է որ՝բեմ գուրս եկած լինի: Իւր համակրելի դէմքով, հնչիւն, զգալուն ձայնով և մաքուր արտասանութեամբ խոսողն իւր վերաջ ուշադրութիւն դարձնել տւեց: Տեսնում էին այս տղալի վերաջ մի բան, որ սովորական տեսնւածներից տարբեր էր, նա մի տեսակ մագնիս ունէր իւր մէջ՝ որ հանդիսականի հա-

վացքը ակամալ ղէպի ինքն էր ձգում: Մի փոքր աղա-
ցույց ասածիս: Տարիքիս բոլորովին անհամապատասխան
ժամանակից սկսեցի թատրոն լաճախել. ութ տարեկան էի
միայն: Բոսֆորի ասիական ամի Սկիւտար քաղաքամասի
Բաղլար-բաշիի թատրոնը, ուր խաղում էր Վարդուկեանի
փառաւոր խումբը, ուր մասնակցում էր և մեր Աղա-
մեանը, ներկայացւում էր Էօփէն-Սիւի հոչակաւոր «Փա-
փառական հրէան»: Այդ պիէտան որ իւր մէջ պարունա-
կում է բազմաթիւ դժար, ծանր բնաւորական դերեր,
այդ պիէտայի ներկայացումը կրկնում ենք մի ապացույց է
ալն ժամանակաւ խմբի մեծ և ընտիր ուժերից կազմած
լինելուն. եթէ չեմ սխալւում, խումբը կազմւած էր 35—40
գլխաւոր և երկրորդական դերասանուհի և դերասաններից:
Աղամեան ալ խմբում կատարում էր երկտասարդ-սիրա-
հարի դերեր: Իսկ իմ տեսած «Փափառական հրէայ»-ում
կատարում էր Գարրիէլ միսիօնար քահանայի դերը: Պիէ-
տան ունէր իւր մէջ և մի շքեղ կենդանի պատկեր ուր
ամբողջ գործող անձինքը ներկայանում էին իրանց դերե-
րի գլխաւոր տեսարաններում: Այդ կենդանի պատկերում
ներկայացւում էր ի միջի ալոց Գարրիէլ քահանայի (կար-
ծեմ) վաղրենիներից խաչեղը: Կատաղի ամբոխը Քրիս-
տոսի պաշտօնէի վերայ զարձակւած ուզում է քրիստոսա-
կան մահ տալ նրան. իսկ քահանան անձնատուր եղած
խաչողներին, իւր երկնագուն աչքերը երկինք ամբարձած,
կարծէք մեծ վարդապետի վերջին ներողական խօսքերն է
արտաբերում լսելեայն: Այդ առաջին անգամն էր որ տես-
նում էի մեծ արեւստաղէտին. մանուկ հասակում, անկա-
րող դատելու կամ ըմբռնելու, բայց չը գիտեմ ինչ անե-
րեթ յաջքներ, որ մահան պատրաստուողի աչքերից
կ'արձակէին՝ բերին գամեցին սրտումս այդ գիշերաւանից
«Աղամեան» անունը: Ուրբեր էին, ինչ խաղացին մնա-

ցեալները, որոշ ոչինչ չեմ լիշում, բացի Գարրիէլ քահա-
նայից և «Աղամեան» անունից: Նա երկար չը մնաց այդ
խմբում: Նա առհասարակ Կ. Պօլսում մի քանի տարիներ
չարունակ չէ խաղացել ալ՝ ընդհատմամբ: Նա առհասարակ
մի փոքրիկ տեղոհութիւն կամ մի չնչին պատճառ առիթ
էր լինում որ բեմի ալդ անսղաւ զարգը ձգէ և նուանալ:
Ի՞նչ էր և ինչ կարող էր դառնալ Աղամեան՝ այդ մասին
ալն ժամանակաւ լրագրութիւնը համարեա լուծ է.
միայն գրում էին «գեղեցիկ խաղաց», «աղէկ դերասան
է», «աղւոր ձևեր ունի» և այլն. նորա և առհասարակ
թատրոնի մասին քննադատութիւններ սորանից աւելի
բան չէին գրում: Իւր ընկերակից դերասանները անչուշա-
կը տեսնէին ալք փոքրիկ մարմնոն և մեծ գանկին մէջ
մի արտաքու կարգի տաղանդ կալ թագնւած, բայց միթէ
նախանձը կը թողատրէր՝ նոցա ալ բանը խոստովանելու.
ընկերական նախանձ՝ որ ընդունակութիւններին բեմից
հալածող գլխաւոր տարրն է: Խմբի կառավարչին էլ ձեռ-
նտու չէր Աղամեանի գերազանց ընդունակութիւնների
խոստովանութիւնը: Ալն ժամանակ ստիպւած պիտի լինէր
այդ տղալին ամենքից շատ ուժիկ տալ: Բայց թատրոն
լաճախող միջակ զարգացման տէր հասարակութիւնը Աղա-
մեանի մասին տեղ էր արդէն իւր վճիռը. «Աղամեան
չատ աղւոր կը խաղալ կոր»:

Աղամեան խնդրանօքս ցուցակագրած և ինձ լանձ-
նած էր մեծ թէ փոքր ալն բոլոր պիէտաների և դերերի
անունները՝ որոնց ներկայացրել է. բայց դժբաղդաբար
մի անակնկալ ղէպի բերմամբ կորաւ ալ նատաքքիլը
ցանկը, բայց աւաքանը կարող ենք ասել թէ նա խաղա-
ցած է մեծ և փոքր 300-ից աւելի զանազան դերեր՝
կոմեդիաներում, դրամաներում և ողբերգութիւններում:

Այս մասում մեր խօսքը վերջացնելուց առաջ աւե-

լորդ չենք համարիր 1867 թ. լուսար 14 թիւ 106 «Փամանակ»¹⁾ թերթից հետևեալ կտորը դուրս բերել, որպէս զի ընթերցողը ըմբռնէ թէ մամուլը, հասարակութեան կարծիքի առաջնորդը Բնչ հասկացողութիւն ունէր բեմի նկատմամբ:

«Առանձար Ամատունի»

«Անցեալ շաբաթ երեկոյ Արևելեան թատրոնին մէջ առաջին անգամ ներկայացում արեցաւ Առանձար Ամատունի անունով թատերգութիւն մը որ մեծարգոյ Յ. Սվածեանի հեղինակութիւնն է, թատրոնը մեծ բազմութեամբ լցած էր և ներկայացումն ալ խորին սպաւորութիւն ըրաւ հանդիսականաց վրայ»:

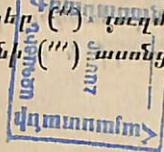
«Առանձար Ամատունի Յազկերտի ժամանակ Քաջաջ անուն իշխանի մը մատնութեամբ զերի կիլնալ պարտից ձեռք և կը բանտարկէի: Յազկերտի կիլնը (°) զալն ազատել կուզէ և անոր հետ կենակցիլ: Առանձար իւր ազատարարին զէմ ազերախտ չը գտնուելու առաքինութեան հետ՝ իւր Աստուծոյն, հայրենեանցը և ընտանեացը սիրոյն ալ չը դրժելու արիւթիւնը կուեննալ, հրաման կը ստանալ թագուհիէն (°) իւր հայրենիքը դառնալու: Քաջաջ Առանձարի 8 տարեկան որդին իւր քով պահած կը սնուցանէր, Առանձարի կիլնը իւր որդոյն երեսը տեսնելու համար մուրացիկ չըջելով Քաջաջի դուռը կը դեղերի: Քաջաջ կիլնեան ալ Առանձարի կնոջ ուր ըլլալը և կ'երթալ զանի բռնաբարելու, չը չաջողած կը դառնալ, բայց վրէժխնդրութեան չար ոգով բռնաբարւած կը համբաւէ: Առանձարի որդին իւր մօրը կը ծանօթանալ, բայց գէշ համբաւոյն համար կը մերժէ զալն: Քաջաջ ուրիշ անգամ

1) Խմբագիրն էր Ս. Փափազեանց:

ալ նոյն փորձը կընէ և Առանձարի կնոջ գտնւած տեղը կերթալ և առանձին կը գտնէ զալն. կիլնը մեծ ընդդիմութիւն կը ցուցնէ, որդին որ կը լրտեսէր մալըրը (մօրը) վրայ կը հասնի ('): Քաջաջ կը վախչի: Մթութեան մէջ Քաջաջ կը հանդիպի Առանձարին՝ որ Պարսկաստանէն կը դառնար: Քաջաջ աղքատ Ամատունի մը ձեանալով Առանձարի համակրութիւնը կը ստանալ, Առանձար իւր ընտանեաց վրայ տեղեկութիւն կը հարցնէ, Քաջաջ խիտա գէշ կերպով կը նկարագրէ կնոջ բարքը, մինչև անգամ իւր ութամեալ զաւակն ալ սպանւած կը ցուցնէ, Առանձար կը շփոթի, չուզեր հաւատալ, բայց Քաջաջ կը հաստատէ ցուրտ անտարբերութեամբ մը և կնոջ գտնւած տունը կը զեկուցանէ: Առանձար կերթալ զիշեր ատեն կը մտնէ պատուհանէն ներս, իւր սիրելի թիկնապահն ալ հետը, որ ի միասին բանտարկւած և անոր հետ ազատուած էր, կը տեսնէ իւր կիլնը, կը ձանձաչէ, անոր հետ ալ նրխասարդ մը որ կը ննջեն: Առանձար սուրը կը քաշէ, մալըրը կ'արթըննալ, «տղան» աղաղակելով կը բռնէ սղան: Առանձար կը շփոթի, և կը չուզի. խուռն ժողովուրդ ուրախութեան աւետիս կը բերեն թէ Քաջաջի վրայ աշտարակ (°) մը վիչելով զինքը խորտակած տեսեր են և թէ ալզ դառն վիճակին մէջ կը մխիթարել եղեր որ նոյն միջոցին Առանձար ալ առանց գիտնալու իւր կիլնը և որդին պիտի սպաննէ՝ որով ինք վրէժն առած կըլլայ: Առանձար կը սթափի, խափւած ըլլալը կիլմանալ և մխիթարութեամբ կ'ողջագուրէ իւր կիլնը և որդին»:

971-2005

«Այս համառօտ պատմութենէս՝ որ ամեն մասերով ամբողջ չը կրնար համարել, կ'երեւալ թէ թատերգութիւնը ինչ կապակցութիւն, զարձաւոր (°) հետաքրքրաշարժ տեսարաններ (°) Ընդմուտը տուող և արդահատիչ պատկերներ ունի (°) աստուց հետ նաև աւելցուր գեղեցիկ լե»

զուն, իմաստալից խօսքերը, (չէ թէ անհեթեթ բացազան-
չութիւններ) (""') ճշմարիտ աստուածաբանութեան, հաւ-
րենասիրութեան և ընտանեօրութեան վրայ զմայլելի բա-
ցատրութիւնները որոնք բոլոր հանդիսականները գոհ-
ըրին, և սաստիկ ու ստէպ ծափահարութեամբ ընդունե-
ցին և զնոն ինքն հեղինակը կրկին անգամ ի տես հրա-
ւիրեցին: Այսպիսի թատրերգութիւն մը իւր տեսակին մէջ՝
առաջին անգամ է (') որ կերևալ ազգային հեղինակու-
թեանց թատերաբեմին վրայ: Կը լուսանք որ ուրիշ ան-
գամ ալ կը ներկայացուի սոն թատրերգութիւնը, և դե-
րասաններէն ոմանք ալն անգամ աւելի աղէկ սերտած-
կըլլան ՚ի բնեց մասը»: 1867. լունվարի 14. թիւ 106.
«ժամանակ»:

Այդ միջոցներին Ս. Փափաղեանի նման մի խմբազ-
րից սրանից աւելի չնորհրով քննադատական լօղւած չէր
կարելի սպասել: Զարմանալին ալն է թէ ալդ անբովան-
դակ, աննպատակ և ոչինչ բնականութիւն չունեցող գըր-
ւածքին ինչ խօսքերով գովաբանել են: Հովիւի հասկա-
ցողութեան չափը եթէ այս լինի հասկանալի է թէ հօտինը
ինչ կը լինի: Շատ բնական է որ այս տեսակ ողորմելի
խմբադիրներ ոչ թէ թատրօնին կամ դերասանին չեն կա-
րող ուղղութիւն տալ, ալ եղածն էլ կը փչացնեն՝ ան-
գիտակցաբար գովաբանելով կամ պարսաւելով: Ահա այս
տեսակ հողի վերալ էր զարգանում մեր ապագալ զար-
մացման առարկան, Պետրոս Աղամեան:

Հետաքրքիր է նաև այստեղ չիչել նոն թւականի
փշեալ թերթի 11 մարտ 110 թւոն մէջի լուրը. մարտի
7-ին երեքշաբթի օր Նաումի թատրօնում ներկայացրել
են Վարդանանց ողբերգութիւնը հեղ. Սէդէֆճեանի ի ներ-
կայութեան անթիւ բաղմութեան, նոն հանդիսի խօսքերով:
«չատերը կը հաւատէին թէ այս տարի և ոչ մէկ թատ-

րօնի մէջ և ոչ մէկ ներկայացման այնչափ բաղմութեան
եղած է»: Յիշեալ ներկայացման ժամանակ Վարդանալ
որդու դերը կատարել է մեր Աղամեանը:

* * *

Նոր-Նախիջևանում.— Կ. Պօլսի հալ դերասա-
նական խումբը որ բացի հայերէնից ալն ժամանակներ
կը ներկայացնէր երբեմն նաև թուրքերէն (իսկ ալժամ մի-
միալն թուրքերէն) մենաշնորհ (monopol) էր Յակօր Վար-
դովեանի: Բացի նրանից ոչ ոք իրաւունք չունէր հայե-
րէն կամ թուրքերէն ներկայացումներ տալու: Այդ էր պատ-
ճառը որ Կ. Պօլսում թատրօնի ամենածաղկած ժամա-
նակներն անգամ խումբը մի տեղ էր խաղում, որ քա-
ղաքի զիրքին շատ անլարմար է: Թէև դերասանները լա-
ճախ հարստահարում էին Վարդովեանից, բայց ստիպւած
էին շատ զրկանքների համբերել, որովհետև օրէնքը նրանց
ձեռք ու սաքը չղթալած էր: Եւ ալդ էր պատճառ որ
մինչև 50 հողուց բաղկացած դերասանական խումբը, որի
մէջ կալին Ֆասուլեաճեանի, Ռշտունու, Նալեանի, Պէն-
լեանի, Թրեանցի պէս ուլեր մնում էր հաւաքւած, առանց
ցրւելու: Խմբին ամենքից ազատասէր և անհանդարտ ան-
գամը Թ. Ֆասուլեաճեանն էր, որ մինեռն ժամանակ խմբի
գլխաւոր դրամատիք ուլն էր: Օրէնքի հլու հպատակող-
ներից չէր նաև Աղամեան: Թող որ նա երբէք չէր համա-
ճալնում և չէր խաղում թուրքերէն: Այս կողմից նա
խմբի միակ բացառութիւնն էր: Շատ անգամներ մի փոք-
րիկ պատճառ՝ և ալ ևս Աղամեան չ'կար խմբում: Վար-
դովեանի խմբում աւելանում էր զժգոհութիւնները: Ֆա-
սուլեաճեան մոնչում էր իբրև մի շղթալած առիւծ, և
վերջապէս հնարքը գտաւ իւր շղթաները փշրելու: Նա

ծանօթ էր Ռուսաստանի և Առկասի հալարնակ կենդրոններին, և արդէն կատարած էր իւր կնոջ հետ մի դերասանական ճանապարհորդութիւն. Ալարզովեանից զժգոյցերասաններէից կազմեց իւր խումբը և ճանապարհ ընկաւ դէպի Նոր-Նախիջևան իբր զուտ հալախօս քաղաք 1870-ին: Նոյն խմբումն էր գտանուում և Աղամեան՝ առաջին-սիրահար գերերի համար: Նախիջևանում Աղամեան տիրապետում էր բեմին. համակրութիւն և զնահատութիւն դէպի երիտասարդ տաղանդը հետզհետէ աւելանում էր: Աղամեան աղտեղ համոզւեց որ «աղէկ կը խաղալ կոր»-ից աւելի մի բան կալ իւր մէջ. նա տեսաւ որ բացի իւր ապրած աշխարհից մի ալ աշխարհ կալ և իւր տեսած հորիզոնից ուրիշ հորիզոն:

Բայց ալ զամենը երկար չը տեսց, մի քանի ամիս և ներկապցումները վերջացան: Խումբի մի մասը վերադարձաւ Պօլիս, մի մասն էլ մնաց աչնտեղ ճանապարհածախս չ'ունենալու պատճառաւ: Ալ զակամալ բանտարկւածներէի թւին էր պատկանում նաև Աղամեան: Նոյն խմբումն էր և կատակերգակ դերասան Թրեանց (Թուրեան) որ խմբի ցրելուց յետոյ առժամանակ հրաժեշտ տալով բեմին ձեռք էր առել ներկարարի վրձինը՝ ստաց ողբերգութիւն. «եկուր ինձ մօտ, Աղամեան, վրձինս քեզ էլ կ'ապրեցնէ ինձ էլ, Աստուծոյ պարգևածից քեզ էլ բաժին կը հանենք». դրութիւնը կրիտիկական էր, և հարկ չկար խնդրքը կրկնել տալու. Աղամեան ապաստանեցաւ Թրեանցի մօտ: Ալ զժամանակ իբր զգեստ նորա վերալ մնացած էր իւր թատրօնական ֆրակը...: Բաւական օրեր Աղամեան Թրեանցի տանը բանտարկւած մնալուց չետոյ ձեռք բերեց ճանապարհածախս և ուղևորեց Ա. Պօլիս:

*
* *

Աղամեան Առվկասում և նորա ունեցած ներգործութիւնը Աղամեանի խաղի նկատմամբ.— Աղամեան իւր Նոր-Նախիջևան ուղևորելուց ճիշտ 9 տարի չետոյ՝ 1879-ին Տիխիսում կազմւած թատրօնական մասնաժողովի կողմից հրաւիրուեցաւ Առվկաս: Ալ զտասն տարեալ միջոցին որ նա շատ քիչ անգամ խաղացած էր՝ չէր արել ոչ մի մասնաւոր լաւաջաղիմութիւն. նա չէր խաղում զլիաւորարար հալերէն ներկապցումներէ հաղաղիւտ դառնալու պատճառաւ: Հետեւեալ 79 թ. մեր տեսած Աղամեանը համարեա 70 թ. Աղամեանն էր: Բայց ալ զպէս չ'եղաւ Առվկասում: Արդարութիւնը ամբողջ էջեր էր նւիրում թատրօնին, թէև իւր խորհուրդներով և քննադատութիւններով երբեմն մտրեցնում էր դերասաններին, բայց թատրօնի և մասնաւորարար Աղամեանի խաղի նկատմամբ նորա ունեցած ներգործութիւնը անուրանալի է: Տիխիսի հալ հասարակութիւնը, որի ճաշակը բաւականի զարգացած էր օտարազգի դերասաններէ խաղի ներքոյ, չէր կարողանում իւր ծարաւը լագեցնել տեղական հալ դերասանական խմբի ներկապցումներէից, որոնց մէջ գեղարեստական համարեա ոչինչ չկար: Ալ զ ներկապցումները թէև մասամբ գոհացնում էին ժողովրդեան միջին կամ ստորին դասակարգի պահանջները, բայց զարգացած, տեսած հասարակութիւնը կամ հալոց ներկապցումներին ոտք չէր դնում և կամ գալիս էր ծարաւ, վերադառնում էր պապական: Տիխիսի թատր. մասնաժողովը լաւ ըմբռնել էր, և ալ զ էր պատճառը, որ հասարակութեան գեղարեստական ճաշակին գոհացում տալու համար իւր աչքերը զարձրեց դէպի արեւմուտք՝ Ա. Պօլիս:

Բարձրացաւ «Աէր առանց համարման» ներկապցման վարագորը և հասարակութեան աչքերին ներկապցաւ աչն՝ որի մասին մինչև այն ժամանակ գաղափար

չունէր: Բացի շնորհալի, գեղարւեստական խաղից՝ հաշ լեզուն հնչում էր բեմից մի բողբոջին անձանօթ քաղցրութեամբ և ներդաշնակութեամբ. նա դիւթում էր լսելիքը, նա իբրև կակղեցուցիչ սպեղանի թափում էր մաշրեննի լեզւի համար անտարբեր և քարացած սրտերի վերաջ և նրանց փափկացնում: Հասարակութիւնը այդ գիշեր դուրս և կաւ թատրոնից բողբոջին կախարդւած: Այդ օրւանից հասարակութեան կարծիքը դէպի հաշ թատրոնը բողբոջին բարեփոխւած էր: Նա շոշափելի փաստեր էր տեսնում այն կարծիքին թէ՛ մաշրեննի լեզուով կարելի է ունենալ թատրոն, լսել համամարդկային գաղափարներ, և գոհացնել գեղարւեստական ճաշակի Ֆէև այդ օրւանից ժողովուրդը աւելի պահանջող դարձաւ, բայց այդ իւր կատարեալ գիտակցութեան արդիւնքն էր: Այս երևութիւնը, դէպի առաջ առնւած այս քաջը, շատերի համար, ոչ միայն մշատակար, այլ չարագուշակ և կործանիչ էր: Այս այն բուերն էին ասում, որոնք հաշ թատրոնը միմիայն իրանց սեփականելու չաւանդութիւնն ունէին: Նորանց կարծիքով ժողովրդեան աչքը չը պէտք էր բաց անել՝ ցոյց տալով նրան թատրոնը՝ բուն իսկ իւր կոչման մէջ: Պէտք էր խակ ու փթած մրդով կերակրել նրանց՝ որոնք հասածի և ընտիրի մասին գաղափար չ'ունէին:

Բայց աւելորդ էր վրդովելը. թատրոնական գործին զլուս կանգնողները պէտք է գոհացնեն մի զարգացած հասարակութեան թատրոնական ճաշակը: Ահա գործի բոլոր գաղտնիքը՝ որ ալտուհետև միշտ պիտի լաջողի լիուլի կատարելով, իսկ ապարդիւն ու անպաջող պիտի մնալ չը կատարելով:

Աղամեան իւր ընկերներով մեծապէս գործակցեցաւ հասարակութեան գեղարւեստական ճաշակի զարգանալուն, բայց նա անպտուղ ծառ չէր, որ միայն իւր տերև-

Ներով պարծի և սուերով բաւականանալ: Նա օգնեց և օգտեցաւ. սովորեց և սովորեցաւ: Ինքը քանի անգամ Ներ պատկառանքով խոստովանել է թէ՛ որքան օգտւած է Տփիսիսի թերթերի քննադատութիւններից, և մասնաւորաբար Տփիսիսը որքան իւր չառաջադիմութեան պատճառ է եղած՝ գնահատելով, առաջ մղելով և բարձրացնելով իրան, Բայց Աղամեան ինքը իւր մէջ ունէր չառաջադիմելու բոլոր տարերքը, դորա համար կարօտում էր մի մղիչ ուժի և այդ գտաւ նա թատրոնասէր Տփիսիսեցոյց մէջ: Նորա քալերը խոչնդոտի առաջ չէին կանգնէր. նորա հաշեացքը սեղմ հորիզոն չէին սիրէր և իւր մտքի թռիչքը սլանում էր միշտ բարձր բարձր: Իւր լեզւագիտութիւնն էլ օգնում էր չառաջադիմութեանը: Նա բացի մաշրեննի լեզւից դրում—կարդում էր Փրանսերէն, լատիներէն, իտալերէն և վերջերս էլ ռուսերէն ¹⁾, բացի Գրիբօէդովի և այլ մի քանի չալանի հեղինակներից նա Տփիսիսում մօտիկ ծանօթացաւ Շէքսպիրի հետ՝ որ իւր ապագայ փառքի պսակը պիտի լինէր: Նա ըմբռնեց իւր կոչումը, և սկսաւ ամենայն ուշադրութեամբ հետեւել մեծ բանաստեղծի ստեղծագործութիւնների ուսումնասիրութեանը: Նա անզգալի կերպով բայց հաստատ քալերով չառաջ էր դիմում. նոր համբաւը մամուլի միջոցաւ տարածեցաւ թէ՛ կովկասի ամեն կողմը և թէ՛ Ռուսաստան: 1880 թւականին մի գիտքիկ խմբով նա ճանապարհորդեց Ախալցխա, Ախալքալաք և Աղէքսանդրապօլ, ամեն տեղ իւր տաղանդի

¹⁾ Աղամեանի ռուսերէն արտասանութիւնը թէև մաքուր չէր, բայց նա, մանաւանդ իւր Ռուսաստան ճամբորդած ժամանակ բաւ սովորած էր այդ լեզուն. թարգմանում էր նրանից բանաստեղծութիւններ, կարդում և հասկանում էր բոլոր հեղինակութիւնները և զբոււմ էր նամականեր նոյն լեզուով:

վերաջ հիացողներ աւելացնելով: 1881 ին ևս այցելեց
Գանձակ և Շուշի, որտեղից թռաւ, գնաց Ռուսաստան՝
իւր համար պատրաստած դափնիքը հնձելու:

* * *

Աղամեան Ռուսաստանում:—Տիխիսը Աղա-
մեանի համար եղաւ այն՝ ինչ որ միջնակարգ դպրոց
աւարտողի համար է համալսարանը: Նա իւր կարողու-
թեան մասին կատարեալ գիտակցութիւն ունէր և այդ
պատճառաւ ներկայացաւ աւելի բարձր, մալրաքաղաքի
հասարակութեան քննադատութեանը: Տիխիսեցիք ամեն
կերպ քաջալերեցին նորան այդ քայլը անելու: Սա դժւար
և մտածելու կէտ էր: Աղամեան ռուս հասարակութեան
առաջ պիտի ներկայացնէր հայերէն լեզուով: Ռուսներ պիտի
համաձայնէին մի քանի ժամեր նստել թատրոնում և
չարունակ լսել մի անձանօթ լեզու՝ որի մասին մինչև
այն օր ոչ մի նպաստաւոր գաղափար չուներին: Բայց ով
որ տեսել է բեմի վերաջ այդ հսկաչ հանձարին՝ նա հա-
մոզած է որ նորան հասկանալու համար պէտք չէ լեզու
գիտենալ, նորա դէմքը և աչքերը ամեն ինչ կը հասկաց-
նեն, ամեն ինչ կը բացատրեն: Ոչինչ հեղինակութիւն չէր
կարող այսպիսի գովեստով խօսել տալ մեր լեզուի հնչում-
ների գեղեցկութեան և հարթութեան նկատմամբ, ինչպէս
այդ եղաւ Աղամեանի բերնից հալ լեզուն արտասանելով:
Դեռ չը լսած, ծիծաղողներ, ծաղրողներ անչափ էին: «Հայ
լեզւա՞ւ...» հարցնում էին զարմացած մարդիկ տուներով
«Համլէտ»-ի և «Օթելլօ»-ի լալտարարութիւններ: Բայց երբ
վարագոյրը բարձրանում էր և բեմի հերոսը սկսում էր
իւր առաջին խօսքերը արտասանել՝ ծաղրն ու ծիծաղը
զարմանքի և զարմանքը հիացմունքի էր փոխուում: «Ոչ

թէ մաքով էք զգում նրան, ոչ թէ այն գիտակցութեամբ
որ նա ընտիր գերասան է, առում է „Одесск. Телеграф“
թերթի չօգւածագիրը, այլ մի ուրիշ, անիմանալի զգացու-
մով՝ որ կը պարաւտրեցնէ ձեզ կուլ տալ արցունքն,
սիրել այդ օտար դէմքը և այդ օտար լեզուն»:

1883 թ. Մոսկուաի ռուսնողներից հրաւիրելով
կը գնալ և դուրս կուզալ «Համլէտ»-ի դերում. նոյն թւին
գնաց նաև Նիժնի-Նովգորոզ: 1884-ին սկսում է խաղալ
Պետերբուրգում: «Նովոստ»-ի, «Նովոէ վրէմիա», «Ռուսու-
տովօ» և այլ թերթեր միաձայն հռչակում են Աղամեանի
գերազանց տաղանդը: Նոյն տարեալ լուծիսին Աղամեան
գնում է Աստրախան, Ռոստով, Խարկով, և այլն և 1885
թւի մալխին Կիևով կրկին և կրկին անգամներ այցելե-
լով Պետերբուրգ և Մոսկուա: 1886-ին Բաքու և աջնտեղից
դերասանական խմբից հրաւիրեցաւ Տիխիս: Աղամեանի
փառքը Տիխիսից էր սկսել. նա թէև չէր սիրում նորան
չըջապատող լերկ բլուրները և սահմանափակ հորիզոնը,
բայց սիրում էր իբր երկրորդ հայրենիք. նորա սիրտը
արտում էր քաղաք մտնելիս: Սկսաւ խաղալ նա իւր
նոր ստեղծագործութիւնները. «Օթելլօ», «Ուրիէլ Ակօստա»
և կատարելու գործեալ «Համլէտ» ը մէկ մէկ նորութիւններ
էին որ նա ցուց էր տալիս մեզ. դարձեալ նոյն ոգևորու-
թիւնը, դարձեալ նոյն խանդաղատանքը դէպի նա: Վեր-
ջացնելով Տիխիսի ներկայացումները և իւր ներկայու-
թեամբ ծնունդ տալով 86—87 տարեալ թատրոնական սէ-
ղօնին, ամառաւ ամիսները ճամբորդեց Տիխիսի հալ
դերասանների խմբով Վլադիկաւկազ, Մոզդոկ, Պետախ-
գորսկ, Նկատարինոգար, թէոդոսիա և աջնտեղից Տիխիս՝
ձմեռաւ ներկայացումների համար: Նոյն ներկայացում-
ների շարքում ներկայացրեց առաջին անգամ «Լիր
Արքայի» դերը, որին վերջերս անչափ սիրում էր՝ մինչև

գիշերները նորանով զառանցելու աստիճան: 1887-ին Բաթումից մեկնեցաւ Թէոդոսիա, Սիմֆէրոպոլ, Օդէսա, Քիշնեւ, Պօլտավա, Մոսկւա, Կազան և այնտեղից իւր ծննդավայրը՝ Կ. Պօլիս:

Այս բոլոր ուղևորութիւնների ժամանակ 1883 թւից մինչև 1888 թ. Աղամեան իւր բոլոր անցած տեղեր թողեց իւր տաղանդի և ընդունակութիւնների վերայ հիացողների ամբաւ բազմութիւն: Ոսկեղէն, արծաթեղէն, ընծաներ, ուղերձներ համալսարաններից, անթիւ փուռջեր ու պսակներ թափուում էին իւր ոտքերի առաջ: Բոլոր թերթեր զարմանքով խօսում էին այս արտակարգ հալ տաղանդի վերայ: Շատերն էլ խօսք կամ բառ չէին գտնում իրանց սքանչացումը արտապատելու: Նորա խաղը քննադատեցին Ռուսաստանի բոլոր թատրոնական քննադատները, որոնց խօսքի նշանակութիւնը և արհեստի նկատմամբ ունեցած հմտութիւնը և գեղագիտական ճաշակը ընդունւած է հասարակութեան բոլոր դասակարգերից՝ Աղամեանին դասեցին մեծ տաղանդների շարքը և աւագութեան աթոռը տւին հալ արւեստագէտին: Նորա փառքը այնչափ մեծացաւ, որ մինչև զարմանք ազդեց իւր հայրենակից Պօլսեցիներին: Նոքա այն վաճառականին էին նմանում, որ իւր անդին գոհարը չնչին գնով ծախելուց չետոյ միայն հասկանում է նորա արժէքը:

* * *

Վերջին ալցելուցութիւնն ի Կ. Պօլիս և Ջմիւռու-նիա: — 1888 թւականի օգոստոսին, Աղամեան վերադարձաւ իւր հայրենիքը իննամեայ պանդխտութիւնից չետոյ, պանդխտութիւն՝ որ առ-իթ տալով նրան կատարելագործել իւր արւեստը, փառքի ամենաբարձր աստիճաններին

հասցրել և դափնիներով զարդարել էր իւր ճակատը: Լրագիրները համակրանքով ողջունեցին մեծ արւեստագէտի վերադարձը, չոյս չպտնելով որ շուտով հալ Համլէտը կարժանանան բեմի վերայ տեսնելու:

Կազմեցաւ մի խումբ դերասանների և «Օթելլո»-ով Աղամեան սկսեց իւր ներկայացումները: Հալք և օտարազգիք խոնւած էին «Ֆրանսիական նոր թատրոն»-ի սրահում և հիանում էին Աղամեանի խաղով: Կ. Պօլսում Օթելլոն հինգ անգամ կրկնւեց: Կօրրադօ, Ուրիէլ Ակօստա, Քին, միմեանց չաջորդեցին ապշեցնելով հասարակութեան: Յոյները համաձայնեցին Աղամեանի հետ Օթելլօ խաղալ, խնդրելով որ ինքը իւր դերը հայերէն արտասանէ, իսկ խումբը չունարէն: Յոյների նման գոռոզ ազգի կողմից այս զիջողութիւնը նշան է Աղամեանի բարձր հանճարին որի առաջ ամեն զուլխ խոնարհում էր կամայ ակամայ:

Աւելորդ չէ լինել «Կօրրադօ» ներկայացման ժամանակ տեղի ունեցած մի դէպք: Վերջին արարածին, Կօրրադօի սարսափելի գոհաբերութեան ժամուն, երբ նա տառապում է օրհասականի տանջանքով, օր. Աղնիւ, որ էմմաի դերն էր խաղում (տասը տարւալ զրամատիքական դերասանուհի) երբ տեսաւ Կօրրադօի ցաւերը, տեսաւ որ այդ մարդը որից առաջ վախում էր իսկ վերջերը համակրում, իրանից երկու քալ հեռու անշնջանում է, վալը ընկաւ ուշագնաց: Վարագոյրը իջաւ: Շատ կենդանի կերպով պատկերանում է աչքիս խեղճ Աղամեանի շիտթմունքը: Ոչ ոք ուշադրութիւն չէր դարձնում թատերասրահի կողմը, որ թնդում էր անվերջանալի ծափահարութիւններով: Ամենքի ուշադրութիւնը օր. Աղնիւի վերայ էր: Աղամեան ինքը գրկած անբարբառ դերասանուհուն, բոլոր ձալնով «բժիշկ բերէք» «օղը կօլօն» «ամէր» գոչում էր: Տասը վայրկեանից հազիւ ուշքի եկաւ դերասա-

նուհին՝ ուխտելով որ այլ ևս Էմմաի զերը չի կատարէ։
 Նոյն թուականի դեկտ. 30-ին կատարեց նոյն թափ-
 րոնում հւշակաւոր ողբերգուի 25 ամեայ բեմական գոր-
 ծունէութեան յօրեւանը։ Դա Կ. Պօլսում կատարող
 առաջին յօրեւանի հանդէսն էր։ Դորա համար կազմ-
 ւեցաւ առանձին մասնաժողով, որի անդամների անունը
 երաշխաւոր է թէ Ադամեանի տաղանդը ինչ ազդեցութիւն
 էր ունեցել իւր հայրենակիցների վերայ։ Այդ անունները,
 փոքրաթիւ բացառութեամբ, ոչ թատրոնական գործի
 մէջ մտել էին, և ոչ էլ կը համաձայնէին մտնել, բայց
 Ադամեանի տաղանդը, որով զերասանական արւեստը այն-
 չափ բարձրացած էր, շատ հրաշքներ կարող էր գործել։
 Յօրեւանի մասնաժողովի անդամներն էին պ. պ. Ներսէս
 Ներսիսեան. Կ. Սվաճեան, Մինաս Չերազ, Միքայէլ Փոր-
 թուքալ, Ասպեա Ջուզ, Գ. Ապուլլահ. Թովմաս Թէրղեան,
 Սրապիօն Հէքիմեան, և Վասիլեան։ Հակառակ մի քանի
 բարեկամների խորհուրդներին, Ադամեան շտապեց իւր յօրե-
 վանի կատարումը, միջոց չը աւելով որ գոնէ երկու ամիս
 չափաբարձի, որով Կովկաս և Ռուսաստան, Ադամեանի հան-
 ձարին հիացող այդ երկիրները չը կարողացան պատշա-
 ճաւոր կերպով մասնակցել յօրեւանին, որով անչափ
 պիտի աւելանար այդ հանդիսի շքեղութիւնը ¹⁾։

1) Ադամեանի յօրեւանին մի դէպք պատահեցաւ, որ նո-
 րան բաւական վերջ և բարեութիւն պատճառեց։ Պատկի ինդիերն
 էր այդ։ Կօրեւանին պակ էր տրւած 170 դուրուշ արժողու-
 թեամբ (մօտ 14 բոլը) և այդ դումարը մտցրել էին ծակտերի
 բաժնում։ Այս իտիպէս զայրանալու կամ վշտանալու առիթ էր
 սա։ Բայց այդ անդիները, կամ աւելի ճիշդը անողը (մենք հաս-
 տատ գիտենք որ յօրեւանի մասնաժողով անդամները եթէ ոչ
 բոլորը, գոնէ մեծ մասը անտեղեակ էին այս դէպքին) ժամանա-
 կին մի փոքրիկ վէճի պատճառաւ Ադամեանից ներսացած լինելով։

Նշան մարդիկ, որոնք նախանձից զրդւած, մի դերա-
 տանի յօրեւանի կատարելու չը լուսած տօնախմբութեան
 վերայ սկսան զարմանալ։ Այդ մարդոց հասկացնելու հա-
 մար օտարների մէջ Ադամեանի վաւելած փառքը, հարկ
 եղաւ «քսան և հինգ ամեայ բեմական գործունէութիւն
 Պ. Հ. Ադամեանի» անունով մի բրօշուր հրատարակել
 (պ. Տօնապետեան) որը բացի համառօտ կենսագրութիւնից
 պարունակում էր Ռուսաստանի նշանաւոր թերթերի
 Ադամեանի մասին գրածները շատածներ։ Բայց դորանով
 ոչ թէ չար լեղունները լռեցին, այլ այդ բրօշուրը մի տեսակ
 զէնք եղաւ նրանց ձեռքում, որովհետև սկսեցին միամիտ-
 ներին հաւատացնել թէ «իրանք լաւ գիտէին, որ Ռուսաս-
 տանի թերթում Ադամեանի մասին աղպիսի բաներ
 գրւած չկաւ և թէ զրանք շինծու են»։ Նոյն իսկ իւր ար-
 ւեստակից ընկերներից շատերը հաւատացնում էին թէ
 «ինչ նրա բանն է Սթէլլօ խաղալ...» անա որ աստիճան
 նախանձը կուրացնում է մարդոց։

Ադամեան Կ. Պօլսում, բեմի վերայ երևալով, մա-
 մուլի մէջ մի նորութիւն ևս մտցնելու առիթ տւաւ։ Մեր
 խօսքը մինչև այն ժամանակ համարեա Կ. Պօլսեցոց
 անձանօթ մի շարք լուրջ քննադատութիւնների մասին
 է, որ Ադամեանի ներկայացումների մասին պարբերաբար
 հրատարակւում էր։ Այդ քննադատութիւններում քսան
 տարի առաջ կրկնուող «աղւոր կը խաղալ կոր»-ից աւելի
 աչքի ընկնող կէտեր կար։

Հակառակ մեծ ջանքերի Ադամեան Կ. Պօլսում

տրանով կամեցել էր իւր վրէժը լուծել։ Արդարև Ադամեանի նման
 մի դերասանից վրէժ լուծելու շատ ստոր, անաղին և անպատա-
 բեր միջոց՝ որի արտաք մընտեց մի ամբողջ անմիջ հասարակու-
 թեան պատիւը։

չը կարողացաւ ներկայացնել «Համէտ» և «Լիր Արքայ» ողբերգութիւնները: Որովհետև տեղական գրաքննութիւնը արգիլեց առարկելով աչդ ողբերգութիւնները գործող անձինքները մէջ թագաւորների գոյութիւնը, և որովհետև Ստամբուլում մի թագաւոր կալ, հետևաբար չէ կարելի թուլատրել երկրորդ թագաւորի գոյութիւնը՝ թէկուզ աչդ թագաւորը բնմի վերաջ լինի:

1889 թւականի գարնան Աղամեան տեղական երկտասարգութիւնից հրաւիրեցաւ Զմիւռնիա, հետզհետէ ներկայացրեց իւր գլխաւոր ընդհանուարը ինչպէս և «Համէտ» բացի «Լիր Արքայ»-ից: Հասարակութեան բոլոր գասակարգերը եռանդուն ընդունելութիւն արեցին: Մանաւանդ իւր տեսակում միակն էր մանկական պարտէզի ծաղիկների մեծ արեւատագէտին արած ընդունելութիւնը: Նոքա շնորհակալութիւն չապնեցին մի ուղերձով՝ որ աչդ մեծ դերասանը կամեցաւ փոքրիկների ընկերակցութիւնը վաղելել: Նրդեցին, խաղացին, արտասանեցին և նրան մի ծաղկափունջ մատուցանելով անունը ստորագրել տւեցին աչցիւղների տետրակում: Նս կրէք Աղամեանին աչնպէս զւարթ տրամադրութեան մէջ չէի տեսել, ինչպէս Զմիւռնիայի մանկական պարտէզում անցկացրած ժամերի միջոցին: Նա մանուկներին բաժնեց իւր պատկերներից և շաքարեղէն:

Իւր ի նպատտ տրւող «Համէտ» ներկայացմանը ի միջի աչոց պսակ տւեց հիւրանոցի ծառան, որ պաշտօնաթող մի Սերբ սպալ էր:

Նորա կոկորդի հիւանդութիւն ունենալու լուրը թէև Պոլսում եղած ժամանակ տարածւած էր ¹⁾, բայց ինքը

¹⁾ Աղամեանի կոկորդի հիւանդութիւնը աւաջին անգամ յայտնուել էր 1888 թ. ձմրան Մոսկւայում, բայց շուտով անց էր

շատ չնչին բան էր կարծում, որին չափազանց նշանակութիւն էին տալիս, բայց նա իւր աչս կարծիքը ունենալով հանդերձ լրջօրէն հետևում էր հիւանդութեան բժշկութեան: Նորան իւր աչս կարծիքում աչխառում էին համոզել բոլոր բարեկամները: Նիթէ նա իմանար աչդ հիւանդութեան չափազանց վտանգը, էլ աչնուհետև նորա մտածմունքը նույն խկ կարող էր նրան գերեզման իջեցնել:

«Օթէլլօ» փորձելիս նա գանգատւում էր իւր ձաջնի թուլութիւնից, և ապա սկսում էր բնական կերպով գոռալ, ներկայացնելով Օթէլլօի աչն տեսարանը երբ նա մահճից վեր թռած գալիս է Մօնթանօի և Կաստիլի մենամարտութիւնը ընդհատելու: Հակառակ նորա պնդելուն ևս ոչինչ ձաջնի տկարութիւն չէի նշմարում: Բայց երբ ներկայացրեց «Քին»-ը, որին նա աննման էր խաղում, երևում էր որ նա բնմի վերաջ տանջւում է. ամեն րօպէ սպասում էի

կացել: Նոյնը կրկնեց Կ. Պօլսում յաջորդ տարւայ գարնան երբ ինքը պիտի մասնակցէր բարեգործական նպատակով Բերայում տրւող մի հանդէսի: Վաղօրոք արդէն յայտարարւած էր աչդ հանդէսին Աղամեանի մասնակցութիւնը: Խուսած ամբօխը սպասում էր նորա գուրս գալուն, բայց չը կար Աղամեան: Վերջապէս երեւեցաւ. ամեն ոք սրեց իւր լսելիքը:

«Հաջոցին մի անգամ Մեծն Նապօլէօնին, սիսեց խօսել Աղամեան տկար ձայնով, թէ ի՞նչ է պէտք կանոնաւոր պատերազմ մղելու համար:

— «Նրեք գլխաւոր բան, պատասխանեց Նապօլէօն, աւաջին դրամ, երկրորդ դրամ, երրորդ դրամ»:

«Իսկ ևս հարցնում եմ Ձեզ, գիտէք ինչ է հարկաւոր դերասանին իւր պաշտօնը խղճի մտօք կատարելու համար, նոյնպէս երեք բան, աւաջին ձայն, երկրորդ ձայն, երրորդ ձայն»:

Վարագոյրը ընկաւ: Աղամեանի խօսքերին հետևեց բուռն ծափահարութիւն:

— «Վեղծում է» ասում էին հանդիսականներից շատեր:

որ ձափնը պիտի ընդհատուի: Նա համարեա չէր խաղում, ալ խօսում էր կամաց, բոլոր ուժը պահելով վերջին արարւածի խելագարութեան տեսարանին: Բայց զուր էր ամեն ջանք, հիւանդութիւնը կատարելագէտ տիրում էր նրան: Փոխանակ մշակւած, ներդաշնակ ձափնի լսում էր խօսել հնչիւններ: Այդ երեկոցեան նման ձախորդ խաղ առաջին անգամ էի տեսնում որ Ադամեան խաղաց: Իջաւ վարագույրը: Ադամեան լուսահատած դէն չարտեց սուրբ, որով սպառնում էր լօրդ Մէնվիլին, գլուխը սկսեց խփել պատերին և փետել մաղերը: Նա ալ ետ իւր անձի տէրը չէր: Ադամեան, ինչպէս և ամեն մի ճշմարիտ տաղանդաւոր գերասան, քաջ զգում էր իւր խաղի բոլոր թուլութիւնը և անչաջողութիւնը: Երբ հանդարտեցնելու համար մտալ իւր սենեակը, ընկաւ կրծքիս վերայ լալիս էր բարձրաձայն և կրկնում. «Յղբայր Վրոյր, ինչ պիտի ընեմ ես... ինչ պիտի լինի իմ պատիւս, իմ անունս, իմ ապրնստս...»: «Դա ոչինչ բան է», «կանց կենար», «կը բժշկելի» և այլն. ալս սովորական բառերը այնքան արտասանել էինք, որ բոլորովին կորցրին իրանց նշանակութիւնը. նա հետզհետէ իմանում էր իւր հիւանդութեան բոլոր ծանրութիւնը:

Միննոյն ձախորդութեամբ և բնական դրամալով վերջացաւ «Կօրբադօ» դրաման: Նոյն լացն ու ողբը, նոյն սպանիչ լուսահատութիւնը: Նա զգում էր որ հիւանդութեան ժանիքը սեղմած իւր կոկորդին, քարչում է, ուզում է զլորել իրան փառքի ալն բարձրութիւնից՝ որտեղ կանգնած է ինքը:

Ադամեանի գեղեցիկ խաղը իւր ընտիր րէպէրտուարում վերջին անգամ տեսնելը Զմիւռնիակին վիճակւած էր: Ադամեան վերջին անգամ արտասանում էր ալք քաղաքում Օթելլօ, Քին, Կօրբադօ, և իւր նպատակ վերջին

ներկայացումը, վերջին Համլէտը: Նա հետզհետէ հրաժեշտ էր տալիս ալն անմահ ստեղծագործութիւններին, որոնց ալնքան գեղարեստօրէն և բնական կերպով պատկերացնում էր, և որոնք սպառեցին իւր անգին կեանքը:

Զմիւռնիակից Աթէնքի լուծաց լրագիրների թղթա-կիցները արդէն լուր էին հաղորդել թէ հռչակաւոր հայ ողբերգու Ադամեան այցելելու է Աթէնք, որտեղից մտադիր էր շարունակել իւր ճանապարհը դէպի Եւրոպակի մալրաքաղաքները բայց հիւանդութեան ծանրութիւնը տախեց չուտով Կ. Պօլիս վերադառնալ:

Ոչ այնքան ուրախ էր Ադամեան երբ չողնեալ նստեց. կարծես զգում էր որ դէպի մահ է գիմում, գնում է իւր ծննդավայրը երկու տարի էլ տանջելու և մեռնելու:

Կ. Պօլիս վերադառնալուց լետոյ խաղաց «Մէր առանց համարման» դրամալում: Ալն պիէսան, որ Տփլիսում բացաւ նորան փառքի դոներրը, նոյն պիէսան փակեց նորա գերասանական փառաւոր դործունէութիւնը:

* * *

Հ իււանդութիւն և վերջին օրեր:—1889 թ. լուսնիսին Ադամեան Կ. Պօլիս դառնալով, համարեա միշտ զբաղւած էր կոկորդը տանջող հիւանդութեամբ. նորա ձափնը որ երբեմն կտրւում էր և երբեմն բացւում բոլորովին կտրւած էր: Իսկ նոյն թւականի ձմրան իւր ցաւերի վերայ չօղացաւ ևս աւելացաւ, այնպէս որ նա անկողնում ստիպւած բոլորովին անշարժ պէտք է պառկէր, մի փոքրիկ շարժում և կը տանջէր աննկարագրելի ցաւերով: Թէ ինչ խտապահանջ և նեղսիրտ էր Ադամեան իւր

հիւանդութեան միջոցին, այդ քաջ գիտեն նրանք, որ մօտիկ ծանօթ են եղած հանգուցեալ արեւստագէտին: Մի շնչին սխալ, մի ծուռ քալ կամ մի աւելորդ բառաւական էր նրան վրդովելու: Իւր ամենաթեթեւ տկարութեան ժամանակ պատահողն անգամ անկարելի էր որ չը լիւէր Մօլիէրի «երեակալական հիւանդը»: անմիջապէս բժիշկներով ինքն իրան կը շրջապատէր, և դեղահաստերի կամ դեղափոշիների ընդունելութեան ժամերը բոպէնելով և վարկեաններով էր գործադրում: Վերջի յօդացաւի մասին իրան հետ անձամբ խօսելիս նա ներկայացնելով իրանց տան Յակոբ անունով ծառան՝ մեծ շնորհակալութիւն և երախտիք չալանեց իւր վերաջ ունեցած խնամքի համար ¹⁾: Գեո 1890 թւականի գարնան, բացի իւր կտրւած ձալնից ոչինչ հիւանդութեան նշան չէր երևում նորա վերաջ: Գէմքը մի փոքր նիհարած էր, իսկ ծնօտը պատած մի փոքրիկ սիրուն միրուքով: Վերջին տեսութեանս միջոցին գոչեց.

—Նրանի քեզ, որ Տփիսիս ես գնում,

—Գնանք միասին, պ. Աղամեան:

—Ո՛չ, դու գնա. առաջիկայ գարնան էլ ես ձանապարհ կընկնեմ:

Գարնան վերջանալուն հետ իւր արգասաւոր կեանքն էլ ցամքեցաւ: Իւր սրտակից Աղէք. Ստեփանեանցի գրած նամակներում շարունակ լիչում է բժշկուելու համար գարնան Խտալիա գնալու մտադրութիւնը: Չը նաչելով հիւան-

1) Աղամեան առհասարակ առանձին սէր ցոյց կուտար դէպի իւր ծառաները: Նա դովելով նոցա կը ներկայացնէր իւր բարեկամներին: Յատրի նման գովեստով կը խօսէր իւր շուշեցի Պօղոս ծառայի և Աղաբ Մամուկեանի մասին: Վերջինս որ Մողղոքից վերցրեց 1886 թ. շարունակ երկու տարի մօտն էր:

դութեան ճնշման տակ օրից օր տկարանալուն՝ նա մինչև վերջ պահեց իւր բժշկուելու լուր. նա զարհուրում, դողում էր մահից: Սովորական խօսակցութիւնների մէջ նա չաճախ խօսում էր իւր ծերութեան մասին, որի սանդուղքները վերայ շուտով ստք էր դնելու:

—Նս չը պիտի լինեմ այն ծերունիներից, որոնք իրանց դէմքի վերայ և առօրեայ կեանքում ցոյց են տալիս որ ընկճում են տարիների բեռան տակ. ես պիտի լինեմ առողջ, կալտառ և աշխուժ:

Այս խօսքերը ասելուց ըստը իբր կենդանի օրինակ աշխուժ ծերութեան ցոյց էր տալիս փողոցից անցնող մի առողջ և կալտառ ծերունի: Շատ անգամ էլ մատիտով նկարում էր թէ ինքը ծերութեան ժամանակ ի՞նչ դէմքի փոփոխութիւն պիտի կրէ:

Բայց զգաց որ տան մէջ իւր բժշկութիւնը, եթէ ոչ անկարելի, գոնէ դժւար է: Բօսֆօրի վերին մասում, Պէօլիւք-դէբէում, ուր երկու ժամումն է գնում շոգենաւը, մեծ դժւարութիւն է բժիշկների երթևեկութիւնը, ուստի լսելով բարեկամների խորհուրդին՝ որոշեց գնալ հիւանդանոց, և իբր իրան ծանօթ արգութեան ընտրեց ուսուցչի հիւանդանոցը, որի զլխաւոր կառավարիչները, ծանօթ մեծ արեւստագէտի իրանց հայրենիքում վաչկած վառքին ու համբաւին՝ առանձին ուշադրութիւն գարձրին նորա վերայ:

Արպէս զի Աղամեանի վիճակի վերայ աւելի մօտիկ տեղեկանանք, աւելորդ չէ մէջ բերել նորա երկու նամակները, մէկը ամբողջապէս, իսկ միւսի մի մասը՝ որ վերաբերում է իւր հիւանդութեան վիճակին: Այդ նամակները ուղղւած են Տփիսիսի միակ բարեկամին, որին հանգուցեալը իւր «Հօրացիօ»-ն էր կոչում, և որը բարետիրաբար չանձնեց մեղ հրատարակութեան:

«19 շունուար. 1891 թ. Կ. Պ. Պէօղիւք-տէրէ.

Պատուական և սիրելիղ իմ Սանդրօ.

«Ներէ ինձ, որ աչքքան ուշ բարեմաղթում եմ քեզ Նոր-Տարին, բայց բաւական է որ 'ի սրտէ կը ցանկամ' քեզ համար լաւադոն և բարեբաստիկ օրեր, ուրեմն փոքր ինչ ուշանալը չի վնասեր. արդէն դա մի սովորութիւն են արած մարդիկ միմեանց բարեմաղթութիւններ անել նոր տարւոյ առթիւ և այդ բարեմաղթութեանց մէջ աւելի լեզուներն են խօսում քան սրտերը: Ինձ որ մնալ ոչ միայն կը ցանկամ քեզ համար ամեն նոր տարին բարեբաստիկ, այլ մինչև անգամ կենացդ ամեն նոր օրերը, բերելով քեզ նոր ուրախութիւն և նոր չաջողութիւններ, բայց պիտի ասես թէ դժբաղդաբար աչնպէս չէ լինում, սակաւն փոթ չէ, դու քո վշտաց մէջ հաւատմ, աւելի սիրելի ևս Աստուծոյ քան շատեր իրանց բուրքիների դէպին մէջ: Մի մոռնար Բրիտոսի ասածը. «ամբարշտաց չաջողեցի ի վերայ երկրի»: Մի մեծ իտալացի բանաստեղծ փրլլատիալ Տանդէ Ալլիկիէռի ասում է թէ «հազար հաճոյք մի վիշտ չեն արժէր» քիչ շատ համբերութեամբ տարւած վիշտը մեզ Աստուծոյ է մօտեցնում: Նոքա որ մեծ վշտեր ունին, երջանիկ են մի փոքր ուրախութեամբ էլ: Աստուած աւելի որոշ կը տեսնէ նրանց՝ որոնք որ անտես են թողւած մարդիկներինց, սակաւն ովկիանոսի մէջ մարդարիտը, ժառանգի ծոցին մէջ թաղւած ադամանդը ծածկւած են թէպէտ մարդերից, բայց որոշ կը փալկին ստեղծողին աչացն չանդլման: Ինչպէս դու, իմ թանկագին հերոսս, որ ծածկւած ևս աղքատութեանդ քողին տակ, բայց չիչէ որ կալ մի աչք քեզ տեսնող և այդ աչքից պիտի ծագէ մի օր հոգուդ լոյս և մխիթարութիւն և այս իմ ասածները փորձով դիտեմ: Գու ուրախացիր որ ունիս հոգուդ և սրտի հարքստութիւն

և ցաւէ նոցա վերայ որք աղքատ են այն կողմից, զի այդ է ճշմարիտ աղքատութիւնը:

«Ինչպէս որ երևում է Արիսի դրութիւնը անլաջող են գտնում բժիշկները և դեռ չեն համարձակում բացարձակ կերպով ներարկել հիւանդներին, որովհետև փոխանակ բժշկելու կամ սպանում է և կամ մի նոր տարօրինակ հիւանդութիւն է չառաջ բերում: Ուստի իմ բժիշկն էլ չէ ուղում իմ վրայ փորձել, դորա փոխարէն տալիս է մի դեղ, որից ընդունում եմ օրը 6 չալի զգալ, մեծ նեղութեամբ և որի մէջ քրէօզօթ կալ, և որ սաստիկ ալրում է կոկորդս և բերանս: Սակաւն ինչպէս երևում է սորանից օգուտ պիտի տեսնեմ, որովհետև վէրքը փոքր ինչ մեղմացած է թւում: Սակաւն սաստիկ ձմեռն ու ցուրտը որ տիրում են աչտեղ՝ գանդաղեցնում է իմ բժշկութիւնը: Նրեակալէ, ևս որ սիրում էի նստել, խօսել բարեկամացս ընկերութեան մէջ, աչժմ ոչ ընկերութիւն ունիմ մօտս, և ոչ ձայն. թէ լեզուս միայն շարժել կամենամ՝ սաստիկ ցաւ կզգամ, վերջապէս կեանքս անցնում է առանձինն, տխուր, միօրինակ, անձայն և անդրամ...»

«Մեծ է լոյսս և հաւատքս առ Աստուած, որով կարողանում եմ դիմանալ իմ այս ցաւալի վիճակին, և չուսալ որ մի օր պիտի կարողանամ գրկել և համբուրել զքեզ կրկին»:

«22 փետրուար, 1891 թ. Կ. Պ. Բերա, Նշան-թաշ.

«Հիմա, որ գտնում եմ ռուսաց սուրբ Նիկողայոսեան հիւանդանոցում, շատ աւելի լաւ եմ զգում ինձ: Օրը երեք անգամ ընդունում եմ բժիշկների այցելութիւնը, մանաւանդ բուն իմ մասնագէտ բժիշկս, Միխայիլ Օսիպովիչ Պէնկով, լիովին լոյս է տալիս բժշկել ինձ. արդէն ամեն-

օրեալ կատարած վիրարութեական գործողութիւններէն զմեզ մեղմացել է կոկորդիս ցաւը, փառք Աստուծո՛ր...

«Մտտիդ խռովութիւնը թող ալ ես հանդարտի, կարծեմ որ պիտի կարողանամ կրկին տեսնել, գրկել զքեզ»:

Չը նախելով իւր արտակարգ համբերութեան, որով նա ընդունում էր իւր վերաջ կատարած անտանելի վիրարութեական ¹⁾ գործողութիւնները և տրւած զեղերը, հիւանդութիւնը հետզհետէ սաստկանում էր: Բաւական չէր կոկորդի տանջանքը, թոքախոտ էլ միւս կողմից աւերում էր նորա մարմինը: Տեսնելով նորա հիւանդութեան ծանր կերպարանք ստանալը ապրիլի կէսին փոխադրեցին նրան կրկին Պէօլիւք-դէրէ: Այդտեղից Աղամեան իւր վերջին երկու նամակները գրկեց 'ի Աովկաս, մէկը իւր բարեկամին, միւսը «Մշակ»-ում տպւելու՝ շնորհակալութեան համար. այս մասին իւր բարեկամին գրում է թէ աչք նամակը հազիւ կարողացել է երեք օրում գրել:

Թէև օրից օր տկարանում և մօտենում էր գերեզմանին, բայց նա մինչև վերջին րոպէն չալտնի ոչինչ չասաց իւր մահւան մասին: «Ես օդափոխութեան պիտի գնալի, ասում էր հիւանդը մահւանից մի քանի օր առաջ, մինչդեռ սենեակէս դուրս չեմ կարող ելլել... քոլրիկ, եթէ ուշտիւր բարեկամներս գիտենան թէ ես օդափոխութեան կը փափաքիմ, վաչրկեան մը զիս հոս չեն ձգեր»:

Պէշիկթաշլեան գրում էր իւր մահւան անկողնից թէ «երկար տեսցայ այս ողբերգութիւնը, արդեօք երբ պիտի իջնէ վերջին վարագոյլը»: Բայց Աղամեան որքան էլ մտածէր, աչխատում էր աչք մտածութիւնը վանել իւր ուղի

1) Վերաբուժական գործողութիւնները կատարում էին Աղամեանի կոկորդում՝ դուրս եկած ուսուցիչները դադարու կամ կարելով ոչնչացնելու համար, որ մի կողմից նորեկ էր դոյանում:

ղից. նա իբրև մահից դարհուրող մարդ՝ չը համարձակեցաւ իւր մտածութիւնը գրի առնել, կամ մինչև իսկ իւր մահւան կարելիութեան մասին երկու խօսք ասել: Գեռ հիւանդութիւնից մի քանի օր առաջ թախանձելով հարցնում էր իւր բժշկին թէ պիտի կարողանա՞ւ բժշկուել: Աղամեան, որ ինքն իրան համարեա բժիշկներին էր լանձնած և լրիկ կատարում էր նոցա անտանելի հրամանները, և որոնց վերաջ նա անչափ հաւատք ունէր, վերջերս բուրովին մերժել էր աչք սարսափելի գործողութիւնները, որոնք առ ոչինչ համարելով կրկնակի հիւանդութիւններով տառապող թշառ հիւանդի վիճակը, ուզում էին իրանց փորձերը շարունակել նորա դիակի վերաջ անգամ: Թէև լուծիսի 2-ն էր, մահւան նախորդ օրը բայց Աղամեանի ապրելու լուրը դեռ վառ էր:

— Տիւրիւկան քոլրիկ ¹⁾, մի վախճար, ասում էր հիւանդը հազիւ լսելի ձայնով իւր լուսահատ քրոջը, ես քեզի համար աղէկ պիտի ըլլամ... քնանալ կուզեմ...

— Մի նեղւիր, քնացիր:

— Քնանա՛լ... երբէք, երբէք... դու քովս նստիր, եթէ քնանամ հեռացիր:

Աղամեան իւր պառկած տեղում շատ չաճախ արտառանում էր Համէտ, Օթելլօ և Նիր ողբերգութիւններից. թուշում, սլանում էր հողում դէպի թատերաբեմ, հազնում և երևում էր իրան անհամբեր սպասող հասարակութեան, ընդունում էր նոցա պատկները, և իւր երևույթը ողջունում էր որոտացող ծափահարութեամբ:

Աղամեան իւր մահճի մէջ առաւել զգաց թէ որքան մարդիկ կան Աովկասում և Ռուսաստանում իւր վե-

2) Վերջին ժամերում Աղամեանի խօսքերը դուրս բերւած են իւր քեռայր պ. Թաշճեանի նամակից:

րալ մտածող և որքան սրտեր թռթռում են իրա համար: Նա կարելի և հղած շնորհակալութիւնը լաւանց իւր կրկնակի նամակներով, և իւր մօտիկ բարեկամների անունները շարունակ լսում էին իւր բերանից:

Չարաբաստիկ օրեր էին լուսանում Ադամեանի սրտակիցներին և գնահատողների համար. մեծ դերասանը չափազանց զբաղւած էր մտքով և քույրը նկատելով նորա այդ մտածողութիւնը հարցրեց.

— Ի՞նչ կալ որ այդչափ կը խորհիս:

— Ոչինչ, եթէ գիտեմաս Տիւրիւկան թէ ինչ կը խորհիմ, գո՛հ չես ըլլար:

Նա իւր մահւան կարելիութեան մասին էր խորհում:

Վերջին օրաւ վերջին ժամերն էին, Մովսէս գերապալծառ կը կարդար իւր աղօթքները, բայց հիւանդը հազիւ կը լսէր դրանց, նա մտքով սլանում էր, հոգւով փոխադրում էր մի ալ աշխարհ. «այն անքննելի աշխարհը, որտեղից ոչ մի ճանապարհորդ չէ վերադարձել»: Նա հանգստացրուց խոոված գերապալծառին և զրկեց, բռնեց իւր հօրեղբորորդու ձեռքը, նալեց նրան հանգած աչքերով, ուզում էր խօսել, բայց լսեցաւ միայն խուլոտ հազագներ և... մեռած էր:

Գ.

Ադամեանի հայեացքը դերասանական արեւստի մասին.— Նորա գլխաւոր դերերը.— Ի՞նչ արեց Ադամեան հայ բեմի համար.— Ադամեան իր բանաստեղծ և նկարիչ.— Ի՞նչ էր սիրում Ադամեան.— Մեր մասնաւոր կարծիքը նորա մասին ընդհանրապէս:

Ադամեանի հալեացքը դերասանական արեւստի մասին.— Ադամեան, դժբաղդաբար, ծնած էր մի ալնպիսի երկրում, ուր գեղարեւստը չունի ոչ մի

քաջաւեր և խրախուսող: Բնութիւնը տալիս էր իւր տուրքը, արտադրում էր, բայց չը կար մի հաստատութիւն կամ հիմնարկութիւն որ արտադրւածը պահպանէր և հոգ տանէր նորա զարգացմանը:

Սուլթան Ապդ-իւլ-Մէջլիլ օրով, երբ շոգենաւերը լողալով աւելի մօտեցրին հեռու Արեւելքը Եւրոպային. սկսան եւրոպական զանազան ազգերի հոսանքներ հեղեղել սուլթանների մալաքաղաքը, որոնց լարաբերութիւնները աւելի սերտացան, երբ Խրիմի պատերազմի առթիւ եւրոպական բանակներ Կ. Պոլիս մտան լողնութիւն Սուլթանին: Այդ միջոցներն էր որ Կ. Պոլսում եկան և սկսան իրանց ներկապցումները եւրոպական, մասնաւորապէս իտալական խմբեր: Ահա ստքա էին որ առաջին անգամ իրանց խաղով ազդեցին Կ. Պոլսեցի մի խումբ հայ երկտասարկների վերալ և նոցա մէջ միտք լղացրին ազգային թատրոն հիմնելու, որին կնքել են «Արեւելեան թատրոն» անունով 50-ական թւականներին: Մեր ալս փոքրիկ օւսուջարանի նպատակն է, ցոյց տալ ընթերցողին թէ ալնպիսի մի ինքնարու հիմնարկութիւնից չէր կարելի շատ բան պահանջել: Անդրանիկ հայ դերասան և դերասանուհիներ երեցան բեմում, որոնցից շատերը, ականատեսներով վկայութեամբ, իրանց բեմական տաղանդով զարմացրին նոյն իսկ եւրոպացիներին: Իսկ թէ հասարակութեան առաջնորդ՝ մասուլը, ինչ հալեացք ունէր թատրոնական արեւստի մասին՝ ալս արդէն լիշած ենք մեր գրւածքի նախորդ մասում, հետեաբար աւելորդ է կրկնելը: Հետեաբար առիթ ունենք մտածելու թէ որքան տաղանդաւոր դերասաններ չառաջ են եկել դեռ առաջին քալում՝ որ կարողացել են իրանց խաղով միանգամից հասարակութիւնը սերտ կապել թատրոնի հետ: Այդ միջոցներում էր որ մի սիրունիկ տղալ, թողած ամեն ինչ, թափառու

էր թատերաբեմերի վերայ, դերասանների խմբերում և նոցա տներում: Կա Ադամեանն էր. նա իւր բոլոր ուշադրութեամբ հետևում էր մեծ դերասանների խաղերին, թէ նոքա ինչպէս էին խօսում, բարկանում, տանջւում և մեռնում: Նա էլ սկսաւ հետևել կենդանի օրինակներին, թէ առանձին և թէ խաղալով, դնելով իւր դերերում աւելի կորով, զգացմունք և միացնելով դրանց՝ ներդաշնակ ձայնը: Սորանցով արդէն նա բաւական զանազանում էր իւր ընկերակիցներին: Այսպէս նա մարդուում էր զրամաններում, գլխաւորաբար սիրահարի դերեր կատարելով: Ինչպէս ալն ժամանակաւ բոլոր բեմերում, նոյնպէս և հաշկականի վերայ, ախրապետում էր և դանակով խօսելը, որ մեր մէջ մտած էր մասնաւորապէս իտալացիներին. ամբողջ խումբը վարակւած էր այդ հիւանդութիւնով, սլ աւելի լաւ եղանակէր, (մանաւանդ ա զ գ ա լ ի ն անւանւած պատմական պիէսներում), նա էր ամենալաւող դերասանը: Ադամեան քիչ ունէր այս թերութիւնից՝ իբրև աւելի ուշ բեմ դուրս եկող դերասան:

Այցելելով Տիփսիս և ապա Ռուսաստան, չվելով ռուսական լաւ դերասանների հետ, նա մօտիկ ծանօթացաւ բեմի ալթմեան ընտանիքի ուղղութեան. դորան պակաս չէին օգնում և թատրոնական ընտիր քննադատութիւններ, Բայց ինչպէս հին ուղղութիւնը անտանելի էր իւր եղանակով, պակաս անտանելի չէր և ընտանականութեան երկրպագուների ուղղութիւնը, որին զոհաբերում էին թատրոնական արւեստի բոլոր գեղագիտական մասը: Ահաւասիկ այս կէտի վերայ ամենայն իրաւամբ Ադամեան զալրանում էր: Շատ անգամ խաղի բնականութիւնը պահանջում է որ մի ամբողջ խօսակցութիւնը կամ մենախօսութիւնը կատարելի ալնպէս՝ որ դերասանի կոնակը միայն տեսնէ հասարակութիւնը: Գե-

րասանի խաղից ինչ հաճույք կարող է ստանալ հանդիսականը՝ երբ նորա դէմքի արտաւայտութիւնը իրան անտեսանելի մնալ: Այսպիսի դէպքերում բնականութիւնը միշտ պէտք է զոհել գեղարւեստին, և ամենաթունդ ընտանական դերասանն անգամ չը պէտք է վրդովւի այս զոհաբերութիւնից: Այս մասին կարելի էր դեռ շատ օրինակներ բերել, բայց կարծում ենք որ այսքանով մեր միտքը հասկացրինք: Ադամեան, (ինչպէս նաև Ֆրանսիայի՝ Վալտերի կատակերգակ Լյօքըլէն, և ուրիշներ) պաշտպանում էր ալն միտքը թէ բնականութեան պատճառով երբէք պէտք չէ ոտնակոխ անել գեղարւեստական մասը: Բնականութիւնը պէտք ներդաշնակ կերպով բեմի վերայ միանալ գեղարւեստական նրբութեան հետ, ալտույն թատրոնը չի հասնիլ իւր գլխաւոր նպատակին, ալն է՝ ուղղել, մեղմացնել բարբերը՝ գեղարւեստօրէն ներկայացնելով ճիշտ տիպեր: Տիպերը ճիշտ ներկայացնելիս, առանձին ուշադրութիւն դարձնելով գեղարւեստական մասին, երբէք բնականութեան դէմ գործած չենք լինիլ, ընդհակառակը, բնական տիպը և թէ ունի իւր մէջ թերութիւններ, շատ չաճախ կը պատուարի գեղարւեստի վերարկուի տակ: Մենք բոլորս կենդանի վկաներ ենք թէ Ադամեան որքան բնական էր խաղում իւր դերերը, միևնոյն ժամանակ մտցրած էր իւր դերերում և գեղարւեստը, էստէտիկան: Շատ ճշտութեամբ նկատած էր «Одесс. Телеграф»-ի չօղւածագիրը թէ «Ադամեան երեք քառորդօվն ընտանական և մի քառորդօվն միայն կլասիկ է»: Ամիտփենք արւեստի մասին Ադամեանի քարոզածը:

Ա. Առանձին խնամքով և բնականութեամբ պատրաստել դերերը, միևնոյն խնամքով միացնելով նորան գեղագիտական մասը:

Ճաշակի նրբանալու և զարգանալու պատճառով հա-

սարակութեան մէջ աւելի և աւելի պահանջ է դրացու՞մ դէպի կատարելագործեալ գեղարեստը: Խոհարարը որ միայն կերակուր եփելու պաշտոն ունի, որ շատ դրական գործ է, խոհարարը, ասում ենք, ոչ միայն ջանք է գործ դնում իւր կերակրի ներքին արժանաւորութեան, քմաց պատճառելիք հաճուքին, այլ և աշխատում է կարելի եղած գեղարեստական ձևը տալ. նորա արտաքինին, ուզում է կշտացնել՝ միևնոյն ժամանակ հաճուք պատճառելով մեր աչքերին: Ուրեմն մի խոհարար, որի կոչումը լսկ փոք կշտացնել է, նա որ աշխատում է գոհացում տալ մեր գեղագիտական ճաշակին, որքան առաւել մեծ է դերասանի պաշտօնը, որի կատարելիք գործը լսկ գեղարեստական է:

Բ. Հալ լեզւի առողջանութեան խնդիրը: Սա ևս դերասանական արեստի գեղագիտական մասի հետ իբր ուղղակի առնչութիւն ունեցող խնդիր, մեծ կարևորութիւն ունի, և հանգուցեալ արեստագէտը չաճախ ցաւով էր լինում այս մասին իւր ընկերների ունեցած անտարբերութիւնը. ոմանք անփութ էին, ոմանք անկար, ոմանք էլ թէ մէկն էին և թէ միւսը:

Հալ լեզւի բառերի կազմութիւնից և շնչտեր չ'ունենալուց շատ դժւար է նորան բեմի վերաջ արտասանել՝ տալով նորան այն կատարելութիւնը՝ որ պահանջում է թէ ներկայացնելի դերը և թէ ճաշակը: Արտասանութեան մէջ գլխաւոր տեղ է բռնում նաև բառերի դասաւորութիւնը: Շատ անգամ, իրանց մէջ կոկորդալին բազմաթիւ տառեր պարունակող բառեր շարեւելով միմիանց մօտ, դերասանին եթէ անկարելի չեն դարձնում գոնէ դժւարացնում են արտասանութիւնը և կրքերի արտապատութիւնը: Այդ պարագայում հեղինակը, կամ թարգմանիչը եթէ անփութ է եղել, դերասանը ինքը պիտի լրացնէ այդ

պակասը՝ չանուն գեղարեստի: Այդպէս էլ անում էր Աղամեան: Բացի դորանից, նա բառերը աճալիսի գեղեցիկ կերպով շնչուում էր, որ հալ լեզուն կրկնակի գեղեցիկանում էր ոչ միայն հալերի, այլ նոյն իսկ օտարների լսելիքին: Աղամեանի քննադատները այս տեսակէտից այնչափ չառաջ գնացին, որ մինչև անգամ ասեցին. «Այն լեզուն որով նա խաղում է, թէև հալերէն է, բայց ոչ երբէք կոկորդալին, այլ բաւական քաղցրահնչիւն, հեշտալուր և ալափոխած լեզու է, կարծես անգլիական և իտալական լեզուների մի խառնուրդ լինի: Մեզ ծանօթ հալերէնը՝ Աղամեանի բերնում այն է՝ ինչ որ է հրէական լեզուն գերմաներէնի մօտ. իսկ առողջանութիւնը աւելի ընտիր է: Այնպէս որ մի մարդ եթէ իտալերէն և հալերէն չը գիտենայ, միևնոյն է թէ Օթէլլօն լսէ հալերէն կամ իտալերէն. իսկ գերադասումը՝ ճաշակի խնդիր է»: Ահա թէ ինչ է նշանակում գեղեցիկ և մշակած առողջանութիւն: Բացարձակ կարող ենք ասել, որ հալ լեզւի անտեղեակ ոչ մի քննադատը, որքան էլ լաւ դերասանի խաղ տեսնէր, չէր համարձակուիլ ալսպէս խօսել հալ լեզւի մասին, եթէ չը լսէր այնքան գեղեցիկ և ազդու առողջանութիւն՝ որպիսին ունէր Աղամեան: Բայց մենք հաւատացած ենք որ Աղամեան շատ չէր մտածում իւր արտասանելիքի մասին. նորա տաղանդը և զարգացած ճաշակը իսկոյն թելագրում էին նրան թէ ինչպէս պէտք է արտասանել:

Նոյն գեղագիտական տեսակէտից հետևում էր նա իւր բեմական հանդերձանքին և գլխաւորաբար գրիմին: Ոչ մի դերասան ղեռ չէ ունեցել նորա գեղարեստական, ճիշդ, և ալափոխուող գրիմը:

Իսկ եթէ նա առհասարակ հետևում էր էֆֆէկտի, ճիշդ է. բայց նորա գործադրած էֆֆէկտները ոչ թէ աչքի

էին ընկնում իրրե անբնականութիւններ, ալ ընդհակառակը, խաղի բնականութեան սահմանից դուրս չը գալով, գեղեցկութիւն էլ էին պատճառում: Վերջերս նրանում երբէք մի անտեղի էֆֆէկտ չէ երևացել:

* * *

Նորա գլխաւոր դերերը—Աղամեանի գլխաւոր դերերի վերաջ մենք մի ընդհանուր հայեացք միայն կը ձգենք. աւելի հետաքրքրուողներին թողնելով որ կարդան նորա մասին գրած բազմաթիւ քննադատութիւնները:

Խօսելով թէ Աղամեան ինչ աչքով էր նայում դերասանական արւեստի վերաջ, մենք մասամբ ասած եղանք թէ ինչ ոգով պատրաստում էր իւր դերերը: Կերերը պատրաստելիս անչափ օգնում էր իրան իւր արտակարգ վիշողութիւնը. բաւական էր որ նա մի անգամ կարդար կամ լսէր, արդէն ըմբռնած էր և մի վարժ շուշարարով պատրաստ խաղալու. իւր դերը սովորելուց վատչ մնացեալ ժամանակը նա նւիրում էր ուսումնասիրութեան: Վերջերս պատրաստած իւր գեղեցիկ րէպէրտուարի մասին ինչ նոր գրածք որ լուս էր տեսնում (գլխաւորաբար Շէքսպիրի մասին), նա խօսոյն ձեռք էր բերում կարդում և ապա իւր կարծիքը չափում: Նա հաւասար չաջողութեամբ խաղում էր Համլետ, Օթէլլօ, Կորրադօ, Քին, Ուրիէլ Ակոստա և Արքեմին: 1887 թ. Աղամեան երբ պատրաստում էր խաղալ «Լիր Արքան», լսողները տարակուսում էին, որովհետև այս դերը բոլորովին տարբերում էր վերոյիշեալներից. բայց Աղամեանի հանձարը չաղթող էր, նա նույնքան գեղեցիկ և կատարեալ Լիր էր որքան Կորրադօ:

Աղամեանի դերերի պսակը Համլետն էր: Եւ ոչ մի

դերասանի չաջողած էր այնքան ճամարիտ և գեղարւեստական Համլետ ներկայացնել՝ որպէս Աղամեան: Թէպէտ մեզանում գովում էր Աղամեան, բայց հալ մամուլը երբէք չ'ասաց նորա մասին այն՝ ինչ որ ասեցին Ռուսաստանի թերթերը: Աչպէս, «Московскія Вѣдомости»-ի քննադատը խոստովանում է որ «ոչ Ռոսսի, և ոչ էլ հուշակաւոր Սալւինին հաւասարում են Աղամեանին՝ Համլէտի դերում»: Իսկ «Персество» հանդէսը գրում էր. «Հալ դերասան պ. Աղամեան, առաջին անգամ բեմ դուրս գալով Համլէտի դերում, լիովին արդարացրեց այն գովասանական չափաբարութիւններն, որ հրատարակում էին Մոսկուայի լրագիրներում... Առանց ընդօրինակելու, առանց նմանելու Համլէտի հուշակաւոր կատարողներին, նա ստեղծել է լիովին արւեստագիտական մի տիպ՝ ամենամանրամասն կերպով ուսումնասիրած և կոկւած հրաշալի նրբութեամբ ներկայացման ալը ինքնազիւտ սեպականութիւնը նրանումն է կապանում, որ Աղամեան Համլէտի խօսքերում և գործողութիւններում մտցրած է շատ աւելի կիրք և կորովիքան Ռոսսի և աշխարհահուշակ Սալւինի...»:

«Առաջին անգամն է որ ռուսաց բեմում մի այսպիսի բան ենք տեսնում. վատ չէր լինի, եթէ մեր «արքունի» դերասանները հետեւէին և բան սովորէին իրանց հալ արւեստակցից, որ ինչպէս կարծում ենք, թէ և վկայական չունէ, բայց ունէ արւեստագիտութեան նուրբ ձաշակ և դերասանական բարձր տաղանդ...»:

Աղամեանի Համլէտի մասին երկար քննադատական չօրւածներ նւիրած է «Новости» թերթում չափունի ռուս գրագէտ Չուլիօ, որոնց մէջ մեծ գովեստով է խօսուում Աղամեանի դերակատարութեան մասին:

Օղեսան, որ տեսած է բոլոր թատրոնական նակները»

և թատերական զարգացած ճաշակի տեսակէտից մեծ համբաւ է վայելում, Ադամեանին գովարանելու համար մտարքաղաքի թերթերից մի քալ էլ լառաջ գնաց: „Одесск. Вѣстникъ“ գրում է.

«Չափազանց չափշտակած ենք Ադամեանի նշանաւոր խաղով և դեռ սթափւած չենք նորա ձայնի դիւթական հնչիւններից: Կատարեալ համարձակութեամբ կարելի է ասել թէ Համլէտի դերում Ադամեանի լառաջադիմութիւնը գերազանցեց ամեն ակնկալութիւն: Ո՛չ Սալւիստի, ո՛չ Բոսարտ, ո՛չ Պառնալ, և վերջապէս ո՛չ մի աշխարհահռչակ դերասան տւել է մեզ այնպիսի անխարդախ և կատարելատիպ Համլէտ՝ որը տւեց մեզ պ. Ադամեան:

Օթէլլօն՝ Ադամեանի վերջին տարիներում ուսումնասիրած դերերից մինն էր: Երբ Տիխիսում Օթէլլօի լաւ տարարութիւնները կայցւած էին, բարեմիտ մարդիկ նորից շնջում էին հասարակութեան ականջին թէ՛ «Օթէլլօ խաղալը նորա բանը չէ»: Ներկայացումը չաջողութեամբ վերջացաւ. և ճշմարիտ տաղանդը ամեն քսութիւն լուեցրեց: Ինչպէս Համլէտի, նոյնպէս և Օթէլլօ-Ադամեանի մասին Տիխիսի թերթերը այն չը գրեցին, ինչ որ գրեցին Ռուսաստանի մեծ քաղաքների աւելի զարգացած հասարակութեան մամուլը: Սակայն հանձարն էր որ չաղթեց բնութեան թերութիւններին և ներկայացաւ մեր աչքին իբրև կատարեալ, անվիհեր, քաջ և որոտացող զլուցաղն: Չը նայելով իւր նուրբ և դաշն ձայնին, որ անհամապատասխան էր պատերազմող մաւրիտանացու ճշգրիտ տիպին, նա այնպիսի ալլափոխւած, հուժկու և առույգ էր, որ մարդ դժարանում էր հաւատալ թէ Օթէլլօ ներկայացնողը նոյն Համլէտ—Ադամեանն էր: Բայց Ադամեան հրաշք էր գործում գլխաւորաբար Օթէլլօի այն տեսարաններում ուր

խօսքից աւելի սիրտն է խօսում, և սրտի խօսածը արտապաւում է դէմքի և մարմնուղ զանազան նուրբ, հոգեբանական շարժումներով. օր. գ. արարածը, երբ Յազօ սկսում է նախանձու թոյնը թափել քաջ մաւրիտանացու հոգում:

Չը նայելով իւր մի գլխաւոր, հասակի և կազմւածքի բնական թերութեան (Ադամեան կարծ-միջանատակ էր և ունէր շատ նուրբ կազմւածք), այնու ամենայնիւ նա իւր մարմինը այնպէս չարգարում էր, որ հանդիսականի աչքին երևում էր կատարելապէս Շէքսպիրի նկարագրած հերոս-պատերազմողը: Նա մեծ ճաշակով և խնամքով բարձրացնում էր իւր հասակը, և կալաառութիւն էր տալիս իւր կազմւածքին: Երևում էր Օթէլլօն առողջ, ցցւած կրծքով, ջղոտ բազուկներով և ամուր սրունքներով: Ադամեան իբրև Օթէլլօ իւր արտաքինով ոչ մի թերութիւն չունէր:

Անն թէ ինչ է գրում „Одесск. Вѣстникъ“-ի չօղւածագիրը Ադամեանի Օթէլլօի մասին:

«Պէտք է խոստովանուել թէ, նույնմերի 3-ին թատրոն գնալիս, բաւական վարանում էինք: Մաւրի դերում Օդեսացիք այնչափ բեմական կորիֆէաների են տեսած, որ տարակուսում էին թէ արդեօք Ադամեան պիտի կարողանայ անբիծ ազատուել այդ գլխաւոր խաղից: Մի ժամանակ այդ դերը Օդեսալում կատարել է նշանաւոր Օլրիշը, և ես շատ լաւ պահպանած եմ լիշողութեանս մէջ մեր հասարակութեան այն ժամանակաւ ցնծութիւնը: Յետոյ այդ դերը կատարեց էրնէստօ Ռոստի, և ապա Սալւիստի, թատերական բեմի չալտնի թագաւորը: Բայց Ադամեան իւր խաղով ո՛չ միայն չը զարթեցրեց այդ մեծ հեղինակութիւնների չիշատակը, այլ ցոյց տւեց թէ ինքն էլ նրանց համահաւասար մի հանձար է»:

Օղեսսալում արգելած էր թատրոններում դերասանին երեք անգամից աւելի բեմ կանչել, և փողոցներում ցույցեր անել: Նահանգապետի մասնաւոր թուլտուութեամբ բացառապէս Ադամեանի համար այդ արգելքը վերացաւ: Օթէլլօի ներկայացումից չեսոյ Ադամեան տասնեւից անգամ ի տես կանչուեց: Իսկ ամեն ներկայացումներէն չեսոյ ոգևորւած ժողովուրդը խանդավառ ցույցերով առաջնորդում էր նրան դէպի իւր բնակարանը:

Արտաքոյ կարգի գրաւչութիւն ունէր Ադամեանի ստեղծած Ուրիէլ Ակոստան, որ իւր հոգեբանական խորին ուսումնասիրութեամբ բարձրացրած էր նրան իւր արժանաւոր աստիճանի վերայ: Անկարելի էր տեսնել Ադամեանի Ուրիէլ Ակոստան և չը չափշտակուէր: Նա այդ դերումն էլ գերազանցեց իւր նախորդներին: Այս մասին աւելորդ չէ մէջ բերել «Новороссійскій Телеграфъ» թերթի քննադատութիւնից մի հատւած. «Առաջ, գրում է «Տելեգրաֆ»-ի չօղածագիրը, Բաւնալին տեսել էի: Նա տպաւորել էր չիշողութեանս մէջ Ուրիէլի համակրելի պատկերը, որից չեսոյ չէի ուզում նոյն դերում մի ուրիշ դերասանի տեսնել, որպէս զի այն քաղցր պատկերը չը ջնջւի մտքիցս. բայց չը գիտեմ, նեղանամ թէ սքանչանամ Ադամեանի վերայ, որ հոգուս միջից հանելով այն պատկերը՝ նորա տեղում քանդակեց մի ուրիշ Ուրիէլ: Տեսաւ ոչ թէ այն Ուրիէլը, այլ հալ ճարտարագէտը բացեց իմ առաջս այդ կարող մարդու հզօր հոգևոյն խորքը և լուսաւորեց նորա հոգոյն ամենադալանի խորշերը»:

«Ադամեան մի հանձար է Ուրիէլ-Ակոստայի դերում... Այո, Ադամեան ոչ միայն դերասան է, այլ՝ մի արտաքոյ կարգի տաղանդ, լաւագոյն ճարտարագէտ, և ժամանակակից թատրոնական հեղինակութիւնների մեկնիչ»:

Անճման էր մեծ արեւստագէտը Գիւլմա որդու «Քին»-ի

դերում: Սկզբից մինչև վերջ հիանալի էին նորա բոլոր կերպարանաւիոյութիւնները: Մեծ ճաշակով կատարում էր նա Անճա Տէմբիի հետ լոյր Մլենիլի շանդիմանութեան և ներկայացման պատրաստութեան տեսարանները: Մանաւանդ վերջինում, այլ ևս Քինը չէր ներկայացում բեմի վերայ, այլ նոյն իսկ Ադամեանը ինքն էր իւր կապրիշներով, վարկենական բարկութիւնով և բուպէական հաշտութեամբ: Մեծ նմանութիւն ունէ Գիւլմայի նկարագրած Քինը Ադամեանի հետ: Կարծես հեղինակը գրածով կամեցել է ներկայացնել նոյն իսկ Ադամեանին:

Գերազանց էր Ադամեան «Կորբադօ»-ի դերում: Բացի այդ՝ նա սիրում էր խաղալ նոյն դերը: Չէր կարելի Ադամեանի ներկայացրած Կորբադօից ուրիշ մի Կորբադօ աւելի կատարելագործեալ տիպար երևակայել: Բացի սկզբից մինչև վերջ մշակւած հոգեբանական նուրբ խաղից, Ադամեան մասնաւոր խնամքով պատրաստած կատարում էր վերջին թունաւորման տեսարանը: Թէ որ աստիճան բնական էր խաղում նա այդ տեսարանը, արդէն դորան սպացոյց մէջ բերած ենք Կ. Պոլսում ներկայացնելիս բեմի վերայ պատահած մի անցք: Նորացնցումների, կարկամութիւնների և ջղաձգութիւնների կատարեալ բնականութեանը վկայում էին բոլոր բժիշկները, որոնք ստւար բազմութեամբ չաճախում էին Ադամեանի այդչափ կատարելագործեալ ճշմարտանման կեղծումին ականատես լինելու:

Ադամեանի կատարած բոլոր նշանաւոր դերերի մասին մանրամասն խօսելը մեզ շատ հեռու կը տանէր: Միայն մենք կը չիշատակենք որ նա մեծ չաջողութեամբ խաղում էր «Գիւլմա հանդէս» ի Արբենինի դժւար և ապերախտ դերը: Ռուս բոլոր նշանաւոր քննադատները վկայեցին թէ Ադամեան—Արբենին շատ գերազանց է Պիսա-

րէւից, որ մինչև նորա երևալն համարուում էր միակ ընտիր Արքեանինը: Գերազանց էր «Աւաղակներ» ողբերգութեան Ֆրանց Մօօրի դերում, որի մասնաւորագէտ ե. արարածը խաղում էր մեծ ճարտարութեամբ: Կատարեալ խնամքով արտասանում էր նաև Ֆրանսուա Կօպպէի «Գարբինների գործադուր» գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը: Վերջերս ստեղծեց նաև «Ձոհի տեղ գոհ» պիէսում Բոչարովի դերը՝ կատարեալ չափողութեամբ: Ինչպէս նաև «Гыбер-беръ»-ի դերը՝ որ նա խաղում էր ամենալն սիրով:

Բացի ողբերգականից, Ադամեան մեծ տաղանդ ունէր ընտիր և նուրբ կատակերգութեան, որ շատ առթիւցոյց տւած էր, բայց չէր գործածում, երկրորդական առարկայ համարելով:

Նա առհասարակ իւր բոլոր խաղացած դերերին մի տեսակ անբացատրելի ուղի և շունչ էր փչում, որով կաշկանդում էր հանդիսականներին: Այդ ուղին մենք չենք տեսել ոչ մի աշխարհահռչակ տաղանդի վերայ: Վկայ մեր ասածին ուսական մամուլը, որ իւր բոլոր տեսած համբաւորներին բարձր դասեց Ադամեանին, չը նայելով որ նորա խաղացած լիզելի, բացի անծանօթ լինելուց, շատերի համար գոյութիւնն անգամ տարակուսելի էր: Ահա այսպիսի անչափող հանգամանքներում երևցաւ Ադամեան ուսական բեմի վերայ, և չաղթութեան դափնին արժանապէս ստացաւ՝ շնորհիւ իւր Աստուածատուր հանճարին:

* * *

Ի՞նչ արեց Ադամեան հաջ բեմի համար—Ադամեան բոլորովին զուրկ էր վարչական ընդունակութիւններից. միննու՞ն ժամանակ ոչ աչքքան տրամադիր ուսուցանելու (թէև, անկեղծ լինելու համար,

պէտք է ասենք որ նորան լսելու և նորա ասածներին հետևելու էլ տրամադիրներ չկալին). պէտք է նորից կրկենք որ նա լաճախ գանգատում էր իւր ընկեր գերասանների արհեստի մասին ունեցած անտարբերութիւնից: Փաստերը ցոյց տւեցին որ մինչ օրս ոչ մի գերասան դեռ չէ ըմբռնել, կամ անկարող է կզել ըմբռնել արւեստի մասին նորա քարոզածը և կամ հասկացածը չէ իրագործել: Մենք սորանով չենք ստիպում, Ադամեանին հետևած լինելու համար, անպատճառ Համէտ կամ Սթէլլօ խաղալով ծաղրի առարկայ լինել: Ադամեանի քարոզածը ասելով մենք մասնացոյց ենք անում այն ուղղութիւնը, որով նա պատրաստում էր իւր դերերը և բեմ գուրս գալիս՝ իւր ամեն մի բառին և ամեն մի շարժմանը ջանալով զեղարեստի դրոշմը տալ: Հանդուցեալ արւեստագետը ինքն է մեզ պատմած որ համարեա ոչինչ նշանակութիւն չէր ունենալ իւր տաղանդը եթէ երկարատև և անընդհատ մարզութիւններ չ'անէր թէ միմիկայի և թէ իւր մարմնի ճկնութեան զարգացման համար: Շատ զուր էին բարի հողիները բերնով տարածւած լուրերը թէ՛ «Ադամեան ծուլ էր»: Ադամեան ոչ միաչն ծուլ չէր, այլ դժւար թէ մի գերասան նորա չափով սիրէր իւր արւեստը և անխոնջ կերպով աշխատէր:

Նա ցոյց տւաւ թէ տաղանդը մշակելով մինչև որ աստիճան կատարելութեան կարելի է հասցնել, ցոյց տւաւ թէ ինչպէս պէտք է վերաբերել դէպի արւեստը և զարգացրեց ժողովրդի զեղապիտական ճաշակը:

Նա չեղափոխեց մինչև իւր ժամանակ գոյութիւն ունեցող արւեստի աւանդական կարգերը, ցոյց տւաւ անբնական դրամաների և պատմական «Վարդան»-ների գեղարւեստի նկատմամբ ունեցած վնասները, նորանով հաշկական թատրոնը հասաւ մի աչնպիսի բարձրութեան, որ

ապագայ օրերը դժւար պիտի տեսնեն: Թէև պէտք է խոստովանել որ նա իւր ընկալաբարը ներկայացնելիս երբէք չէր մտածում իրան շրջապատող դերատանների կատարելութեան և չարմարութեան, նա միմիայն նրանց ցոյց էր տալիս զլիսաւորաբար աչն կէտերը: որ ուղղակի առընչութիւն ունէին իւր խաղի հետ: Իսկ խաղի ընդհանուր ամբողջութիւնը նա թողնում էր անուշադիր, աչնպէս որ իրաւացի դժգոհութիւններ լուում էին թէ «Աղամեան իրան թղուկներով է շրջապատում»: Նա չափազանց նախանձուտ էր:

* *

Աղամեան իբր բանաստեղծ և նկարիչ:— Աղամեանի գրած ոտանաւորներից 1880 թ. հրատարակեց մի հատոր, որ չ'արժանացաւ մի առանձին համակրութեան. այդ ոտանաւորները որքան էլ մի զգալուն սրտի և վառ երևակայութեան արդիւնք էին, աչնուամենայնիւ գրական մեծ արժանաւորութիւն չունէին: Աւելի ընտիր, լուրջ և կատարելագործեալ են իւր վերջին տարիներում գրածները՝ որոնք դժբախդաբար անտիպ մնացին. նոցա մէջ կալ աւելի բանաստեղծութիւն, ճաշակ և միտք. իսկ իբր նկարագրական—գեղարւեստական գրւածներ՝ հիանալի են: Աղամեան ոչ նկարչի և ոչ էլ բանաստեղծի կոչումով աշխարհ էր եկած. նորա ճակատին «բեմական հանճար» գրւած էր, բայց միևնոյն ժամանակ զարմանալի են նորա այդ ճիւղերում ցոյց տւած ընդունակութիւնները: Իբր բանաստեղծ նորա գրւածները կարելի է առանց տաղտկութեան մինչև անգամ սիրով կարդալ. նա մեծ խնամք էր տանում բառերի գեղեցիկ դասաւորութեան և լանգերի հարստութեան վերայ, որ մի բանաստեղծական գրւածքի գեղարւեստական զլիսաւոր արժանաւորութիւնն է: Բացի հրատարակած աշխատութիւններից նորա վերջին գրւածքները աշխարհիկ հալ գրականութեան համար կարելի է մէկ մէկ գեղեցիկ մարգարիտներ համարել, և ցանկալի էր որ հոգ տարւէր ժամ չառաջ նոցա ի լուս ածելուն:

Աղամեան իբր նկարիչ, որքան մեծ ճաշակ և սէր ունէր դէպի գեղարւեստի այդ ճիւղը, աչնուամենայնիւ կարելի է համարձակ ասել որ նա ոչ թէ ստեղծագործող՝ այլ օրինակող էր միայն: Բայց նա մեծ շնորհք ունէր այդ մասում: Չը նախելով որ նա գեղարւեստի այդ ճիւղը լոկ ինքնակրթութեամբ էր ձեռք բերել, բայց դէմքերը նկարում էր մեծ ճարտարութեամբ, նորագոյն կատարելագործած արհեստի պահանջների համաձայն: Նա ապրուստի համար լաճախ ձեռք էր առնում իւր վրձինը: Մեծ հասկացողութիւն ունէր գոյների բաղադրութեան (coloris) մասին: Իսկ անթերի և կատարեալ էին իւր nature-morte նկարները, որոնց անչափ սիրում էր.

Թէոգոսիս եղած ժամանակ Աղամեան նկարեց հրւշաւոր ծովանկարիչ Յ. Ալվազովսկու պատկերը, որին ընդունելով մեծ վարպետը՝ գովեց Աղամեանի նկարչական ընդունակութիւնը: Առհասարակ իբր ինքնուս նկարիչ, Աղամեան գերազանց էր:

* *

Ի՞նչ էր սիրում Աղամեան:—Տաղանդաւոր արւեստագէտը վերջերս հոգւով մարմնով անձնատուր էր եղած հոգեխօսութեան (spiritisme), որի մասին ամեն գրւածք հաւաքում էր խնամքով և ուսումնասիրում: Աչն մարդիկն էին իւր մերձաւորները՝ որոնք հետա-

քրքրուում էին այդ գիտութեամբ՝ որին վերաբերուում էր մեծ հաւատքով և երկիրւղածութեամբ: Իւր վառ երեւակաւութիւնը և հետախուզող բնատրութիւնը առատ ճարակ էր գտել Նրանում, բայց ոչ մի կերպով չէր չափնում: Բնութիւնը իւր գաղտնիքները շատ թանձր վարագորով էր ծածկել: Բայց Աղամեանի աչքերը չէին սիրում արգելքի պատահել: Իւր չը տեսածի պակասը նա երեւակաւութեամբ էր լրացնում:

Քանի գիշերներ Աղամեան իւր համախոհներով լուսացրել է կանաչ սեղանի շուրջ մեծ ողինների բերնից գոնէ մի գաղտնիք խլելու համար: Հեռոջնեռ կանչուում էր իւր հօր, մօր, Ներսէս Մեծի, Ներսէս պատրիարքի, Շէքսպիրի ողինները, հարցնում էր, խօսում էր նոցա հետ, իւր և ուրիշների ապագայի մասին: Գոհացնում էին նորան ողինները, նրանց հաճելի էր որ հողեղէն մարդը խռովէր իրանց անդրգեղեղմանական հանդիստը: Չենք կարող սորան մի որոշ պատասխան տալ: Միայն լիչում ևւմ աչնօրը, երբ չոգնեաւ նստած մեկնելու էինք զէպի Չմիւսնիա, Աղամեան իւր մի քանի յուղարկաւոր բարեկամների հետ առանձնացած հողեխօսութեան մասին էր ճառում: Նա ձեռքում բռնած թղթերու մի մեծ ծրար, ցոյց էր տալիս աչն ապագայի գուշակութիւնները որ թեւադրել էին ողինները: «Քացի Շէքսպիրից, սլ կարող է աչալիսի մտքեր չալտնել» գոչում էր Աղամեան լի հաւատքով: Ապա պատմում էր թէ որքան արագ թեւադրում էր ողին, աչնպէս որ ամենաարագ ձեռքը հաղլու հասնում էր աչքը սրբը ուրազրելու:

Չարմանալի չէր, երբ Աղամեան, կէս գիշերին վեր թռած իւր անկողնից, եթէ իւր սենեակում ննջած էր մի բարեկամ, նրան, և եթէ ոչ, մօտի սենեակի ննջողներին զարթեցնէր և ողինների մասին մի բան հարցնէր

կամ պատմէր: Տեսնելով նորա աչք աստիճան ողինների հետ զբաղմունքը, հարցնում էր ինքս ինձ «Աղամեան աչք աստիճան ենթարկելով իւր վառ երեւակաւութեան աչքեցութեան, արդեօք չը պիտի վնասէ իւր մտաւորական կարողութեան»:

Բացի նկարչութիւնից և գրականական զբաղմունքներից, Աղամեան չափազայ սիրում էր ձկնորսութիւնը և իւր որսած ձկների և առհասարակ Պետրոս առաքեալի արհեստում ունեցած չաջողութիւնը և ճարպիկութիւնը պարծենալով էր պատմում: Նա որ իբրև դերասան երբէք ինքնազով և պարծենկոտ չէր, առանձին սնափառութիւն էր զգում զէպի ձկնորսութիւնը և սիրում էր երբ գովում էին աչ մասում իւր չաջողակութիւնը:

Պէտլիկ-Վէրէի առաջ կարելի էր նորան տեսնել միշտ վաղ առաւօտեան կարթը ձեռքին, մի ընկեր էլ իւր դիմաց նաւակում նստալ, ձուկ որսալիս: Նա երեխալի նման հրճում էր երբ ծովի բնակիչներից մէկը բռնում էր իւր կարթից:

* * *

Մեր մասնաւոր կարծիքը նորա մասին ընդհանրապէս:—Ներկայացնելով ընթերցող հաշատարակութեան թատրոնական մեծ վերանորոգչի բնատրութեան, կեանքի և արեւտի մասին մեր գիտեցածը, կատարելապէս զգում ենք սորա համառօտութիւնը և թերութիւնները: Քանի որ նորա մօտիկ ծանօթներից և բարեկամներից ոչ ոք չէր չանձն առնում մեծ արեւտագէտի նշանակութեան մասին մի քանի խօսք ասելու, մենք պարտք համարեցինք գոնէ աչ համառօտութիւնը հաղորդել, ընդարձակագողնը աւելի կարողներին թողնելով:

Մենք որքան զարմանքով և հիացմամբ նայել ենք նորա արտակարգ տաղանդի վերալ, որքան զմալելով հետևել ենք նորա կատարած դերերին և մեր զմալմանը միշտ հետևել է սքանչացումը, բայց չաճախ ևս առիթ ենք ունեցել անչափ տխրելու նորա բնաւորութեան թերութիւնների վերալ, որ շատ անգամ պատճառ էին դառնում նորա բարոյական և նիւթական վնասին: Թէև ամեն թերութիւն ծածկւում էր իւր տաղանդի քղանցքին տակ, բայց մի ծայրը միշտ զուրսն էր մնում: Երբև մարդու մենք նորան ներկայացրինք մեր կարողացած սահմանի մէջ, կատարելապէս երաշխաւորելով մեր ասածների ճշմարտութեանը:

Այն շրջանում, աչն հասարակութեան մէջ և հանգամանքներում, որտեղ մեծացել և զարգացել էր նա, որտեղ հասունացել էր Աղամեանի տաղանդը, եթէ աչքի առաջ ունենանք բոլոր այս պարագաները, (որոնց մասին բաւականի խօսած ենք բ. մասում), աչն ժամանակ կրկին առիթ է ներկայանում մեր աչքին աւելի զարմանալու նորա բազմակողմանի ընդունակութիւնների վերալ: Երևակայեցէք մի մարդ որ մինչև անգամ զուրկ է եղել միջնակարգ կրթութիւնից՝ ինքնօգնութեամբ և աշխատութեամբ կարողացել է աչն աստիճանի չառաջ դնալ, որ բացատրել է Շէքսպիրի խորախորհուրդ ստեղծադործութիւնները մալրաքաղաքների զարգացած հասարակութիւնների առաջ՝ մինչև աչն ժամանակ անծանօթ նրբութեամբ, ճարտարութեամբ և չաջողակութեամբ. ամբողջ մի զարգացած հասարակութեան մամուլից միաձաչն հոչակեւ է բեմական բարձր տաղանդներից բարձրագոյն և անզուգական. նա գրել է համարեա առանց սովորելու՝ իւր բնական ճաշակով, նա մտածել է առանց զարգացուցիչ դպրոցների՝ իւր բնական հանճարով. նա նկարել է առանց ուսուցչի՝ իւր բնական ճարտարու-

թեամբ. նա խօսել է լեզուներ առանց վարժապետի՝ իւր բնական տաղանդով, Թէև մեր մէջ շատ չը զարմանալը նորութիւնների կարգին է, բայց մենք չենք կարող զսպել մեր զարմանքը բնութեան այս տարօրինակ զաւակի վերալ:

Մենք չենք կարող երևակայել կամ բացատրել թէ ինչ պիտի լինէր Աղամեան, եթէ ունենար մի որոշ աստիճանի կրթութիւն:

Նա շատ ծրագիրներ իւր հետ գերեզման իջեցրուց, որոնց գլխաւորն էր Եւրոպայում իւր կատարելիք ճանապարհորդութիւնը՝ որ հաչ հանճարի և հաչ լեզուի չաղթանակը պիտի լինէր: Նա մեզ դեռ շատ պէտք էր:

Նա մտադիր էր հաչ թատրոնի վերակազմութեան նկատմամբ աշխատութիւններ պատրաստել, որ անշուշտ չէր թողատրում իւր բազմաբաղ միճակը, որ ի հարկէ թողած էր աւելի իւր ալիոր օրերին:

Վերջացնելով մեր խօսքը նորա մասին, կ'ասենք որ Աղամեան, թատրոնի ալդ ամենափալուն աստղը, մեր աչքին շատերի երևացածից աւելի մեծ է թւել և համարելով նորան ժամանակիս ամենամեծ տաղանդաւոր դերասանը, (սա մեր մասնաւոր կարծիքն է) աշխատել ենք մեր սոչն գրւածքում ցոյց տալ մեծ արեւստագէտի բազմակողմանի բոլոր արժանաւորութիւնը: Մենք որքան կ'ատարելապէս ըմբռնել և հասկացել ենք նորան, աշխատել ենք մեր ըմբռնածը նոչնութեամբ հաղորդել հասարակութեան:

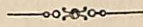
Մեր չաճախակի տեսակցութեան մէջ իւր շարունակ կրկնած խօսքերից մէկն էր՝ «եղբայր Վրոյր, մեծ, շատ մեծ արեստ է դերասանութիւնը». և ես առանց իւր ասածին բացատրութիւնը պահանջելու, մտածում էի ինքս ինձ. աշխատում էի չափել ալդ անչատակ և կնճոտ

արեւստի բոլոր խորութիւնը, որ բարձր էր ուժերիցս, միմիայն տքնում էի գոնէ մօտաւորապէս մի սահման որոշել ալք մեծ, շատ մեծ արեւստ)։ Ի՞նչ էր պահանջում կատարեալ դերասան լինելու համար.— բացի աստածատուր տաղանդից և ընդունակութիւններից՝ առողջ և չափաւոր կազմածք, ուժեղ, մաքուր և ձկուն ձաշն, շարժուն, միմիկալի ընդունակ դէմք, վառ երևակալութիւն, զարգացած և թափանցող միտք, ընդհանուր և զրականութեան պատմութեան ուսումնասիրութիւն, գեղադիտական և նկարչական վերին աստիճանի զարգացած ճաշակ, և ալն և ալն։ Այս բոլորը ներկայանում էին աչքիս, և մեծ արեւստագէտի խօսքերը շարունակ հնչում ականջիս. «դերասանութիւնը մեծ, շատ մեծ արեւստ է» և աչքքան դժւար՝ որքան դժւար է գտնել մի մարդ՝ օժտած բարոյական և ֆիզիքական աչնչափարժանաւորութիւններով։ Եւ բնութիւնը չուպլած էր Ադամեանին վերալիչեալ բոլոր շնորհքները։

Նկարագրել ճշտօրէն Ադամեանին իբր մարդու և թէ իբր դերասանի, դա մի աջնպիտի նիւթ է, որի մասին շատ երկար կարող է գրել և դարձեալ թերի համարել։ Մենք մեր կարողացածը արեցինք և պիտի աշխատենք մեծ արեւստագէտի կենսագրութեան լրացուցիչ մասերը հետզհետէ հրատարակութեան տալ։ Մեր ցանկութիւնն է որ ալք մեծ մարդու մեծ հոգին երևալ բոլորին իւր առաւելութիւններով ու թերութիւններով։

Թանգ է մեզ համար Ադամեանի ամեն մի տող ձեռագիրը և կարևոր նոցա հրատարակութիւնը, գլխաւորաբար նրանք՝ որոնք որ և է գրական արժէք ունին, և կամ պարզում են նորա ներքին կեանքի և հոգու մութ անկիւնները։ Իւր գրական աշխատութիւնները ամբողջապէս Կ. Պոլիս իւր ազգականներին մօտ են, հետեւաբար

նոցա հրատարակութեան պէտք է որ նոքա հոգատար լինեն։ Իսկ Ադամեանին իբր մարդու և արեւստագէտի շատ մօտից կարելի է ճանաչել իւր առ պ. Աղէքսանդր Ստեփանեանց ուղղած հնգամեալ թղթակցութիւններից, որ պահւած են։ Պ. Ստեփանեանց որ բարեսիրաբար թող սուեց մեզ այս գրածքի համար օգտուել ալք նամակներից, չուսամք չը պիտի մերժէ և մեր սկսած գործը ամբողջացնելու համար, պիտի հաճի թողատրելու, որ ալք նամակները հրատարակենք, քանի որ նոցա մէջ երևում են Ադամեանի վիշտը, ուրախութիւնը, չուղմունքը, գանգատները և բարկութիւնը։ Ադամեանն ո՛չ մի տեղ չէ երևում աչնպէս՝ ինչպէս իւր նամակներում, մանաւանդ, եթէ ի նկատի ունենանք որ մեծ արեւստագէտի ամբողջ ներքին աշխարհը բաց էր իւր միակ սրտակից բարեկամի առաջ։

2005

2013

2013

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0655689

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.

Վաճառուում է Թիֆլիսի հայ գրավաճառանոցներում:

Օտարաքաղաքացիք 22 կ. փոստի մարկա ներփակելով
կարող են ղիմել՝ Թիֆլիս, Ա. Իսպիրեանցին, Մի-
քայելեան կամո ըջի վերայ: